دوین، هێدیاب، ئادیابێن

(Dwin, Hediab, Adiaben)

ئازاد کەریمی نووسیویەتی

Incloudes English, Kurmanji and Persian versions

Written by Azad Karimi

ئەم بابەتە:

لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی

بە خوێندنەوەیەکی دروست و وردەوە

لەسەر بنەمای سەرچاوە کوردییەکان.

مافی بڵاو کردنەوەی ئەم نامیلکە دراوە بە کوردیپێدیا.

سوپاس بۆ ئاهوڤا بۆ هەبوونی لە جیهانی مندا.

پێشەکی

خوێنەری هێژا!

بەختەوەرم بابەتێکی تازە پێشکەشی ڕای ئێوە ئەکەم، هیوادارم زانیاریەکانتان زیاتر بکات.

سەرەتا بە بۆنەی هاتنەوەی جەژنی نەورۆزەوە پیرۆزباییتان لێئەکەم و لە خوا داوا ئەکەم یارمەتیمان بدات دەوڵەتێکی ئازاد و سەربەخۆمان ببێ بێ ئەوەی کەس بتوانێ ئازارمان بدا با ئێمەیش بە ئاسایشی و کامەرانی یەوە ژیان بکەین و شانازی بکەین بە خۆمانەوە وەک هەموو گەلانی سەربەخۆی ئازاد لە سەرانسەری جیهاندا. ئەمساڵ ساڵی ٦٣٧٩ لە ساڵنامەی ٧٠٠٠ساڵەی ماردوخییە و نەورۆز یان جەژنی زوروانی ئەکەوێتە یەکەم ڕۆژی مانگی کامەران کە چوارەم مانگی ساڵە.

نامەوێ بە گلەیی و بناشتەوە دەست پێبکەم بەڵام قسە دێ بە بەر قسەدا. ماوەیەک پێش ئێستا یەکێ لەو شێخە عەگاڵ بەسەرانەی سەعودی نامەیەکی ناردبووە خزمەت سەرۆک کۆماری ئەمریکا و دوای ئاە و ناڵە و سکاڵا و کوڕوزە کوڕوزێکی زۆر و ئەوە گوایە ئێمەی عەرەب شاخمان وایە و باڵمان وایە و لەم جۆرە قسانە وا لە لای ئێمەی کورد پێی ئەڵێن "هاژە و هووژە" ئەم ڕستەی نووسیبوو کە زۆر سەرنجی ڕاکێشام. دیارە قسە لە قووڵایی زگیەوە هاتبوو نەک لە قووڵایی هزریەوە.

ئەو کابرا نووسیبووی: ئێمە وەک خەڵکی تر فەرهەنگمان تێک نەچووە... لەوانەیە مەبەستی ئەو کابرا ئەو فەرهەنگەیە وا سێر لۆرەنس(Thomas Edward Lawrence) بۆی داتاشین.

ئیتر ئەڵبەت نازانم مەبەستی کێ بوو، دیارە ئەو بافیشەی ئەو کابرا هەر لەوەدا نەبوو بەڵام هەتا ئەو جێگەی بزانم جەنابی س.کۆمار دانالْد ترامپ هیچ وەڵامێکی نەداوەتەوە پێی.

باس ئەوەیە ئەو چۆن ئەزانێ فەرهەنگی ئەوان تێک نەچووە؟ زمانی عەرەبی وەک خۆیان ئەڵێن هیچ دەقێکی نووسراوەی کۆنتر لە قورئان ی نیە. کام پاپیرۆسیان، کام پێستە ئاسک و کام تۆمار و کام بەردەنووسیان لە مەکە و مەدینە و تایف و جەدە دۆزیوەتەوە و داویانە بە پسپۆڕان تا لێکۆڵینەوەی لە سەر بکەن؟ تەنانەت سێ ساڵ پێش ئێستا حەجەرەلئەسوەدیان نارد بۆ لێکۆڵینەوە وەڵام هاتەوە بەردێکی ئاسایی یە و هیچ جۆرە کانزایێکی تایبەتی تێدا نیە. بەدەر لەوانە زمانی عەرەبی زمانێکی پایە و ڕەسەن نیە، زمانی عەرەبی تێکەڵەیێکە لە عێبریێکی سواو لەگەڵ زمانی قوبتی کۆن و ئامووری و فینیقی و میتانی کۆن کە هەمان پاڵە و ئارامی و سریانییە بەڵام بە ڤێرژێنێکی زۆر کۆنەوە.

خەڵکی ئێمە وا ئەزانن وشەی شێخ ، شەخس و دەروێش و سۆفی و شلاق و حنین و... عەرەبین و هاتوونەتە ناو زمانی ئێمەوە. نەخێر وانیە. هەمووی کوردین بەڵام بە عەرەبی کراون. دواتر

هاتوونەتەوە ناو کۆمەڵگەوە. هەر چەندە زمانی عەرەبی لە سەر زمانی کوردی کاردانەوەی زۆر کەم بووە بەڵام بە دڵنیاییەوە زمانی عەرەبی وەک زمانی کوردی نیە. کوردی زمانێکی ڕەسەنە بەڵام عەرەبی زمانێکی "اشتقاقی"یە.

فەرهەنگی ئێمە تێک نەچووە، لە بەر ئەوە زمانی عەرەبی کە لە قورئاندا نمووی هەیە هەتا پەنجا شەست ساڵ پێش ئێستا نەکرا بوو بە کوردی کەواتە ئەو زمانە بێگانە نەیتوانیوە ڕەگ و ڕیشەی لە ناو فەرهەنگ و زمانی ئێمەدا هەبێ. مەلاکانیش هەزار و چوارسەت ساڵ چوونە سەر منبەر و بە خەڵکیان ووت عەرەبی زمانی خودایە و پیرۆزترین زمانە، خەڵکیش هەر ووتیان بەڵێ وایە بەڵام کەس نەبوو بە عەرەب. لەم سەت ساڵەی دواییشدا وا وڵاتانی ئێراق و سوریا بە دەستیی بریتانیا و فەڕەنسا بە نەخشەی جیهانەوە چەسپ کران عەرەب ئەوەندە ئازاری کوردیان داوە کە کەس زمان و فەرهەنگی عەرەبی بە تەڕەتۆڵەش ناوێ. ئیتر باسی چی بکەین کاتێ ئەو کابرا و کەسانی وەک ئەو پوڵ و پارە کەوتووەتە بەردەستیان و خۆیانی پێوە ڕا ئەدەن.

چەند لینکم لە کۆتایی ئەم بابەتەدا داناوە یەکیان هی ویکیپێدیایە و سەبارەت بە بابەتی ئەدیابێن یان دوین نووسراوە. یەک شت زۆر دایچڵەکاندم یەک ڕستە بوو کە نووسیبووی: خەڵکی ئەدیابێن تێکەڵەیەک لە عەرەب و سریانی و ... بوون. دیارە ناوی کوردی نەنووسیوە بەڵام درووست کردنی ئەم قسە لە دێڕی دواتردا زۆر قۆشمەترە وا ئەڵێ: بەڵگە بۆ ئەم قسە کە ئادیابێن عەرەبی تێدا بووە ئەوەیە کە یەکێ لە فەرمانڕەوایانی ئادیابێن ناوی "ئەبدیسەڕە" بووە!

هەر لە بەر وشەی "ئەبدی-..."…. سەرم سووڕما لەو هەمووە نەزانکاری و خۆ لە نەزانین توندکردنە بۆ ئەوەی ئامانجی سیاسی وەپێش بدەن... ئەبدی بە واتای عەبد لە عەرەبی دا نیە. ئێستاش لە کورمانجی و عێبری دا "ئە" ئەخرێتە پێش زۆر وشەوە... ئەگەر ئەم وشە عەرەبی یە بۆ بە گوێرەی قسەکانی ناو ئەو نامەی سەرەوەش بێ وا ئەڵێ زمان و کولتوری عەرەبی پایە و ڕەسەنە، هیچ ناوێکی عەرەبیمان نیە نزیک بێ لە ئەبدیسەڕەوە؟

تەنانەت عەرەبەکان نازانن " ئەبرەهە"ی ناو "اصحاب فیل" واتای چیە. من لە چەند برادەری خەڵکی ئێتیوپیام پرسیار کردووە سەبارەت بە " نەجاشی" شای ئەو وڵاتە لە سەردەمی دەسپێکی ئیسلامدا، کەس نەیئەزانی واتای چیە لە بەر ئەوە لە مێژووی ئێتیوپیادا کەسێ بە ناوی نەجاشی شا و فەرمانڕەوا نەبووە...

ئێستاش لە قاموسە کۆنە عەرەبیەکانی سەدەکانی دوای فتوحات دا - وەک خۆیان ئەڵێن- کەس نازانێ ایوان مداین واتای چیە؟ یان تاق کسرا لە کوێیە، یان تیسفون واتای چیە و لە کوێیە...

بەغدا و شام و حەڵەب هەتا دووسەت ساڵ پێش ئێستا نیوە بە نیوە دانیشتووانەکەیان کوردی هەبووە. یان کتێبی هەزار شەو و یەک شەو و شاریٚ زاد و ...ئەوەی لە ناو ئەو کتێبەدایە وێژەی فۆلکلۆری کوردانی کۆن بووە. ئەم پەرتووکە جیاواز بووە لە دەقە ئایینیەکان. عەرەبەکان هەر نازانن ئەم کتێبە چۆن هاتووەتە ناو فەرهەنگی ئەوانەوە.

کورتەی باس ئەوەیە ئەم بابەتەم بە زاراوە کوردیەکانی سۆرانی و کورمانجی نووسیوە و هەروەها دەقە ئینگلیزی و فارسیەکەیشی تێدایە. دڵم نەهات لەیەکیان جیا بکەمەوە. پێم خۆش بوو ئەم بابەتە بەتێکڕایی بکەوێتە دەستی خەڵک.

لێرەدا پێش ئەوەی بابەتەکە بخوێننەوە ئەبێ ئەوە ڕابگەیێنم وێنەکانی ئەم نامیلکە هی برای زۆر خۆشەویستم کاک دوکتور هەڤاڵ نەژادن کە لە وێبلاگی هەڤاڵنامەوە کە خۆی سەرپەرشتی ئەکات هەڵمگرتوون و زۆر سوپاسی ئەکەم، بەڕاستی یارمەتیدەرم بوون لە شیکاریی دا... دیارە ئەوەندە ڕام دیت کە بێ ئەوەی ئاگاداری بکەمەوە ئەم وێنانە دابنێم.

هەڤاڵ نەژاد پیاوێکی بوێر و دڵسۆز و وڵاتپارێزە. دوکتورای لە بواری یاسادا هەیە و لە هەولێر ئەژی، یەکێ لەو شارانەی وا ئەبدیسەر و نەبەز و ئازاد و شاژن هێلین دوو هەزار ساڵ پێش ئێستا دەستیان بە سەریدا ڕۆییشتووە و بەشێک بووە لە شانشینەکەیان. هەڤاڵ نەژاد سێزدە ساڵ پێش ئێستا پێی ووتم پڕۆفایلێک لە کوردیپێدیادا بۆ من درووست ئەکات با کتێبەکانم ئارشیڤ بکرێ. ئەو کات پێنج کتێبم بۆ نارد بۆ ئارشیڤ، ئێستا بەم بابەتەوە ٢٤٥ کتێب و بابەتی جۆراوجۆرم لە کوردیپێدیادا تۆمار کراون. ئەو کات کاک هەڤاڵ هاوکاریی کوردیپێدیای ئەکرد. دەستی خۆش بێ و منەتداریم.

لە کۆتاییدا ئەڵێم ئەوەندە ئەزانم ئاستی وریایی کۆمەڵایەتی زۆر بەرزترە لەوەی وا بیرم لێئەکردەوە. ڕاشکاوانە بڵێم گەنجان و لاوانی کورد زۆر جیاوازن لەگەڵ گەنجانی دە، بیست و سی ساڵ پێش ئێستا.

لە خوا ئەپاڕێمەوە کچان و کوڕانی کورد سەرکەوتوو، دامەزراوە، حەساوە و بەختەوەر بکات.

بە هیوای سەرکەوتن!

ئازاد کەریمی

درامێن، وڵاتی نۆروێژ

١٨ی ئاداری ٢٠٢٥

||||||||

ئەگەر لە ویکیپیدیا یان ماڵپەڕەکانی تردا بە دوای زانیاری لە سەر شانشینی ئادیابێن دا بگەڕێیت، بە ئەگەرێکی زۆرەوە بابەتانی زۆر سەرنجڕاکێشت دەست دەکەوێت. بەڵام ئەم بابەتانە وا ئەیاندۆزیتەوە لە دەقە ڕۆمی یە کۆنەکانەوە وەرگیراون و ناوی کەسایەتییەکان و شوێنەکانی ناو ئەو دەقانەش لە زمانی ڕۆمایی کۆنەوە کە لاتینە، وەریانگێڕاونەتەوە بۆ زمانی ئینگلیزی. بۆیە زەحمەتە لە زمانی کوردیدا بەردەوام بوونێکی نەپساگی مێژوویی لە ڕوانگەی کرۆنۆلۆژیکەوە، واتە پەیوەندی نێوان ڕابردوو و ئێستا، لە نێوان ئەم ناوە نامۆانەدا بدۆزینەوە. زمانی کوردی، بە هەموو شێوەزارەکانیەوە، لە سەرەتای سەرهەڵدانی شارستانیەتەوە تا ئەم قۆناغە زمانی هەمیشەیی خەڵکی کوردستان بووە.

وشەی کورد و زمانی کوردی، لە قۆناغێکی مێژوویی دیاریکراودا لە هەزار ساڵی ڕابردوودا، ئاماژە ئەکا بۆ هەموو ئەو زاراوانە یان شێوازە قسەکردنانە وا لە جوغرافیای مێژوویی خاکی ماد و پاڵە دا هەبوون.

ماد𐎶𐎠𐎭 Māda و پاڵە 𐎱𐎠𐎼𐎿 P’lsy ، واتە بنارەکانی زنجیرە چیاکانی زاگرۆس و دەشتەکانی تەنیشتی بە هەردوو دیویەوە، کە لە لایێکەوە ئەگاتە دەریای قەزوێن و لە لایەکی دیکەوە دەگەیشتە کەنداوی وەرمز (کەنداوی فارس) و لە لایەکی دیکەوە دەگەیشتە ڕۆژهەڵاتی دەریای ناوەڕاست.

کۆنترین خەڵک وا لەم ناوچەدا ژیاوە، کەشپییەکان بووە.

کەشپی بە واتای کەشمی یان کاسەی مانگ دێت و ئاماژەیە بۆ شارێکی دێرین کە حەوت مەڵبەندی هەیە. ئەم شارە ناوی (کور-دیلمون) بووە و بەپێی دەقە سومەریەکان دوانزە هەزار ساڵ پێش ئێستا و بەر لە لافاوی گەورە ناوەندی شارستانیەتی جیهانی کۆن بووە. ئەم شارە پەرستگایەکی هەبوو کە بە گوێرەی نووسراوە سۆمەرییەکان شوێنی دروستکردنی مرۆڤ و باخی ئەدەن بووە. ئەم باخچە بە زمانی کەشپیەکان ناوی "دنیا" بووە و دواتر لە دەقە عێبری یەکاندا بە " گەن ئەدەن -גַּן־עֵדֶן " تۆمار کراوە.

ئەم باخە شوێنی داری زانایی و درەختی ژیان بووە. لای درەختی زانایی بە شوێنی ناسینی چاکە و خراپە ناسرابوو و لە نیشانەی ئاسمانی دەیەم واتە "تیشرێی"دا هەڵکەوتبوو.

تیشرێی بە عێبری یان ئارتوش بە ئەرمەنی یان زەردەشت بە سانسکریت یان هۆشەیەرە بە کوردی یان ئەتروش بە سریانی هەمان هووە-خشە-تەرەیە، بە واتای پارادایس یان بەهەشت بە ئینگلیزی. تیشرێی

شوێنی هاوسەنگی گەردوونە. دەقەکانی سۆمەری لەسەر فەرمانداڕەکانی پێش لافاوی گەورە و وێرانبوونی پەرستگای کور-دیلمون و دنیا(جیهان) بەهۆی ئەم لافاوەوە دەنووسن. ئەم هەڵەیە لە نێو مێژوونووسانی کۆندا کراوە کە ژێر ئاوکەوتنی دنیا(باخی ئەدەن)-یان بە نوقم بوونی گۆی زەوی لێکداوەتەوە. چونکە لە زمانی کەشپیدا "دونیاش" یان "دونیا" بە واتای پانتای جیهان یان بەری زەوییش هاتووە.

لە ڕاستیدا دونیاش یان دنیا، ئەو بەشە بوو لە پەرستگەی کور-دیلمون کە یەکەم کلۆرۆفیل کە سەرچاوەی سروشت بوو تێیدا گەشەی کردووە، کور-دیلمون یان بە بەهەشتی ئانونناکی ناوبردووە. فینیقیەکان بە ئانونناکی یەکانیان دەگوت "عەیناقی". بەگوێرەی کتێبی (مانوویيگی خڕەتە) یان حیکمەتی ئەبەدی، خەڵکی کور-دیلمون کە دواتر بە خونیرە بامیک ی ئارینیم وایچە ناویان بردووە و ئاشوورییەکان پێیان دەگوت خارونا و شوراوێ، واتە کانگای ئاوی شۆر یان ئاوی بەخوێ، ئەوان گەلێکی پتەو و زەبەنا بوون. لە زمانی کۆنی کوردیدا بە ئانونناکی ئەووترا: "کەینانی" یان "کەیانی" یان "کەنانی" بە واتای کانیاو و گەلی کەشپی کەسایەتی نەتەوەیی خۆیان بۆ ئەوان گەڕاندەوە. لە نێو هۆزەکانی تری کوردستانی کۆندا، ئانونناکییەکان پێیان دەگوترا "هەناخی" و "ئەناشی"، "ئەشانی" و "ئەنشانی" و "کەشانی". کەشانی یان کاشانی هەمان کاشپی یان قاپی مانگ بووە، لە کتێبی پیرۆزدا کەشپی یان کەشانی بە کوش تۆمار کراوە. کاشپی یان کاسەی مانگ لە ڕاستیدا بە واتای "چاوی زەوی بۆ مانگ" دێت. ئەم مانایە لە کانیی خوێدار(سۆڵاو، شۆراو، سوێراو)دا ڕەنگدانەوەی هەبوو وا پێشتر باسم کرد. کاشپی لە ڕاستیدا کەش-می یان چەش-می یان چاوی مانگە. ئەم شوێنە لەسەر زەوی ئەتوانێ چاودێری هەیڤ یان مانگی شەوی یەکەم بکات کە زۆر دوورە لە زەوییەوە.

ئەم کانیاوە لەلایەن سەگی تانجی یان "تەنگی وەر"ەوە پاسەوانی دەکرا. تانگی یان تانجی، تاجی، تاژی دواتر بە ناوەکانی دەنگی، شەنگی، سەنگی، زەنگی، گەنجی، جەنگی، گەنجی، ئەنزی، ئەزنو، ئەسنو، نوزی، نوزە دووبارە کرایەوە.

سۆمەرییەکان تەنگی-وەر یان زەنگی یان وەک شەگی نووسیوە و ڕەچەڵەکی خۆیان بە شەگی-گا، شەکی-کا، کەشی-شا، شەکۆ، چەکۆ، سەقۆ، سەکۆ، سەکا، سەگوان، زەنگوان، زەنگینە، زەنگی وان یان "خاوەن سەگ" پەسن دەدا. سەگوان بە واتای شوان دێت و پێغەمبەرانی کۆن نازناوی " شوان چوخا"-یان بە خۆیان بەخشیوە بۆ ئەوەی بیسەلمێنن کە ئەوان ئاڵاهەڵگری ئایینی ئانونناکین. لە ڕاستیدا شوان هەمان "چوی-پا" یان چاوی مانگە کە کەشانی یان کانیاوی مانگە. کەشانیەکان(ئەکشەنیەکان، ئەشکەنیەکان) خەڵکێکی بەخۆ و چوارشانە و باڵابەرز وتەژە بوون، خەڵکی کور-دیلمونیش بە پێی کتێبی "مانوویيگی خڕەتە" وا زیاتر لە دوو هەزار ساڵ لەمەوبەر نووسراوە، وا بوون. کتێبەکە بە لابەلا دەنووسێت:

ئەوان ئوشیدەر بوون. واتە دەروێش و خاکینە و خۆڵینە بوون. ئوشیدەر بە شێوەزاری هەورامی ئێستا دەخوێندرێتەوە: چەشمی-دەر یان چەشمی-یەر کە بە واتای کانیاو دێت. کەواتە ئەوان هەمان خەڵکی کەشانین.

ئەم نەتەوەیە بە گوێرەی ئەرکەکانیانەوە لە پەرستگەی کور-دیلمون دا دابەش کراوە. ئەوان پانزدە پیشەوار بوون و هەموو شەوێک یەکێک لەو پیشەوارانە پاسەوانی ئەم پەرستگەی دەکرد کە ئاگرێکی ئەرخەوانی تێدا بوو وا لە ژێر زەوییەوە هووژەی ئەکرد. ئەم ئاگرە "ئاڵی ڕەنگ" بوو، بە کوردی ئاڵ بە واتای سووری خوێنین دێت، کە پێی دەگوترا " ئارخونا" یان "ئەرخەوان". ئاشوورییەکان بە ناوی (خارونا) تۆماریان کردووە و کتێبی "زانایی بێ کۆتایی" یان "مانوویگی خرەتە" کە بە زمانی کوردی پاڵویی نووسراوە، بە ناوی "خونیرە" تۆماری کردووە. ئەم ئاگرە ئەرخەوانییە هەم سوور-ئاڵی بوو و هەم لە نیشانەی ئاسمانی هەسارەی مەهرو یان مەخرودا بوو.

مەخرو یان ماروخ لە دەقە پاڵوییەکاندا بە واتای هەسارەی مەریخ دێت. لە ڕاستیدا عەرەبەکانی سەدەی هەشت و نۆی زایینی بە مەڕوخیان ئەکووت مەریخ. ئەم وشانە: مەروخ، خورام، خومار، مارخی، مارگی، هەرکی بە واتای تاڵ، پاسەوانی قەڵای میدیا، چۆڵەوانی، گۆزە هاتوون هەمووشیان لە کاتیگۆری مەخرو واتە بارام دان کە بە لاتین پێی دەڵێن مارس.

ئەم دەسپێکەم تا ڕادەیەک بۆ ناساندنی وشەی کەشپی وجۆرەکانی تری ووتنەوەییم لە چاخە جۆراوجۆرە مێژووییەکانی دواتردا نووسیوە وەک: کاشی، کوشی، کەشانی، سەکا، کۆماسی، مەشکی، ئەشکی، زەنگی، سەنگەنا، مەنگویی، مەگویی، سەنگوپی، سەنگوتی، ئەنگوتی، مەنگوتی، گوتیۆم و هتد.

لەم نێوەندەدا هێشتا وشەی سەکا (Scythia) لە دەقە ڕۆمییەکانی سەدەی دووەم و یەکەمی پێش زاییندا ئەکەوێتە بەرچاو. بۆ نمونە لەو دەقانەی وا سەبارەت بە شانشینی ئادیابێن نووسراون و ئادیابێن ئەو هەرێمە بوو وا لە دە وروبە ری ڕووبارەکانی خابوور و زێ ی گەورە و زێ ی بچووک دا هەڵکەوتبوو و برێتی بوو لە شارستانەکانی هەولێر، ڕواندزێ، سۆران، نینەوا، بادینان، کەرکوک، جزیرا بۆتان، ئامێدی، ئامەد، شنگال و داسنان و ماردین. لەم دەقانەدا پاشا و شاژن و شازادەی جێنشینی ئەم شانشینە بە ناوەکانی نەبەز(مونەبەز) و هێلین و ئازاد (ئیزاتێس) لە تیرەی سەکاییەکان دەناسێنرێن. شاژن هێلین لە تەریقەتی میزراخی یان خوسرەوانی-جوولەکەوە ئایینی گۆڕا بۆ تەریقەتی کەنعانی یان جوولەکەی ئورشەلیم لە ڕێگەی بانگەشەی بازرگانێکی جولەکەوە بە ناوی "خەنانیا بن ئێلی عێزێر". شاژن هێلین باری کردووە بۆ ئورشەلیم و پوڵ وپارەی زۆری بەخشیوە بە ڕێکخراوە خێرخوازییەکان

و کۆشک و بینای شایانی بۆ خۆی و کوڕەکەی "ئازاد" دروستکردووە و هەر لەوێش کۆچی دوایی کردووە.

خەڵکی ئەم شانشینە پەیڕەوی ئایینی کۆنی بایی و مەزهەبە جۆراوجۆرەکانی بوون، لەوانە کەڵدی، ئەردەوانی، ئەشکوزی، خیوینی، ئاسوریگ، سولاکی، خوزایی یان ئێلخاسی، گاوری یان خاوەری، شەماشی، چەرخی، مەشیاخی، میزراخی یان خوسرەوی، ئەکاکی، یاری، گۆرانی، مەردی، ئەرتوشی، دەرویشی، پاڵەیی و هتد.

جیاوازی مەکتەبی میزراخی و مەزهەبەکانی لە ئایینی بایی لەگەڵ مەکتەبی کەنعانی ومەزهەبەکانی لە ئایینی بایی لە پرسی سروشتی ڕۆح و پرسی ژیانی دوای مردن بوو. ڕێبازی میزراخی باوڕی بە دووبارە لەدایکبوونەوەی سوڕ یان هوڕ(ڕۆح) دوای مردن هەبوو، بەڵام قوتابخانەی کەنانی و مەزهەبەکانی وەک یەهوودی و مەزدی یەسنا کە لە ژێر کاریگەری ئایینی ئامۆنیزمی قبتیدا بوون، باوەڕیان بە کۆچی ڕۆح دوای مردن بۆ جیهانێکی دیکە هەبوو.

واتە ڕۆح بنەچەیەکی هەبوونی و چارەنووسی لەگەڵ جەستەدا هەیە و ڕۆح و جەستە لە "زوو-پیر" یان قەدیم ەوە واتە ئەزەل هەتا "بوو-وەر" واتە حادث یان ئەبەدیەت بەیەکەوە گرێدراون و ئەو ڕۆحەی کە لە جەستە جیابووەوە دوای مردن لە جەستەیەکی دیکەدا "خن" یان حلوول ناکات بۆ ئەوەی جارێکی تر لەم دنیادا ژیان بکاتەوە. بەڵکو ڕۆح، کاتێک لە جەستە جیا دەبێتەوە، ئەڕوات بۆ جیهانێکی تر، پاشان لە کاتێکی دیاریکراودا، کە کەس نازانێت کەیە، هەموو ڕۆحەکان دەگەڕێنەوە و خن ئەبنەوە لە جەستەکانیاندا وئەمجار ئەبووژێنەوە و هەڵدەستن و دەست بە ژیان ئەکەنەوە.

بەڵام ڕێبازی میزراخی پێی وابوو کە زیندووبوونەوەی هوڕ یان ڕۆح دوای ئەوەی لە جەستە جیا ئەبێتەوە ئەکەوێتە قۆناغی دەونادون یان تەناسوخەوە و ئەکەوێتە ژێر "پرس و جۆ"وە لەسەر پردی "چن-ما". چنما هەمان وشەی چمایە لە زمانی کوردیدا، بە واتای "بۆچی". ئەم پردە شوێنی لێپرسینەوە و لێکۆڵینەوەی ڕۆحە بۆ ئەوەی ڕزگار بێ یان بکەوێتە خوارەوە بۆ ناو "دوزەخدەرە" یان خورشیدە.

دوزەخدەرە یان دۆڵی دۆزەخیش هەمان ئوشیدەر یان تەنووری ئاگری ناوەندی خۆرە و پاسەوانەکەی نێرگال یان سوریجایە. فریشتەیەک کە هێماکەی دەستێکی ئاسنییە بە پەنجەی کراوەوە.

ئەم دەستە کە پێی دەوترێت ئەردیواسور یان دیوارشیر، ئەردەشیر، بەردوشیر، سورەوەرد، هێمای دەستی سورەکە، سوریجا یان نێرگالە. پێنج قامکی ئەم دەستە بە واشەیەک (هێمای مردن) نیشان دەدرا. بە عێبری بە سوریجا ئەڵێن ڕافائیل. لە ئەدەبیاتی کاشپیدا پێیان ئەووت سوریگاش. هێمای دەستی سوریجا، کەڵەشێرێکی سپی- زێڕینە بە سەر دیوارێکەوە. بە قووقەی بەیانیانی ئەم کەڵەشێرە ئەڵێن

شۆفار کە لە شاخی گای قوربانیدا نمووی هەیە. ناوی ئەم گا خاتووشە(شاخە)، و هێمای خشە یان کۆچەکە. کۆچەک بە بەچکەی وشتر ئەڵێن.

وشتری ساوا یان کۆچەک نازناوی پەرستگەی کور-دیلمون (میزراخ)ە. میزراخ یان ماردوخ یان خەسرەو یان میترا بە واتای شوێنی کڵێشە کردنی ڕۆح لە کانیاوی ئاوی ژیان یان کەشپی یە و ئاماژەیە بۆ دەرکەوتنی ڕۆحی مەردوخ لە کانیاوی ئاوی ژیاندا، وا لە پریشکی بەردە چەخماخی سپی لە ئاوی ئەم کانییەدا لەدایک بووە. ماردوخ نمووی ڕووناکی و ڕەنگاڵە(منشور)ە حەوت ڕەنگەکەی بوو، کە تاوس هێمای ئەم ڕەنگاڵە بوو هەروەها تاوس نمووی کەسکاسور یان کۆڵەکەزێڕینە بوو. لە زمانی کاشپیدا بە کۆڵەکەزێڕینەیان ئەووت ئەرەخشو، ئەشکەنیەکانیش پێیان دەگوت سوخرا. واتە گەشاوە. هەروەها پێیان ئەووت ئەبەزە یان ئەپەژە بە واتای بەردی ئاوپژێن. هێمای ئەرەخشو یان کۆڵەکەزێڕینە، چەرخ بوو، چەرخ بە واتای ساڵنامە یان ساڵدەور بوو، و لە چوار وەرز یان دەم(کات) و دوانزە مانگ پێکهاتبوو.

لەو سەردەمەدا کە هێرۆدۆت گەشتی کرد بۆ کوردستانی کۆن، بە کەشپی یەکانیان ئەووت سەکە (سکیتییان). ئەوان جەنگاوەر و تیرهاوێژ و گۆرزەوان یان گورزی بوون. گورزی یان گوردی واتە ئەو کەسەی بە گورز شەڕ دەکات. هێرۆدۆت باسی ئەوان و چیرۆکی کۆمەڵکوژی سەرکردەکانی بیست و حەوت هۆزی سەکەیی لە ئەشکوز(سەقز، پایتەختی سەکە) یان خارونا لە لایەن ئیمپراتۆری ماد هۆشەیەرە(Cyaxares)ەوە دەگێڕێتەوە.

بەمانەیشەوە لە دەقە ڕۆمییەکانی سەدەی دووەمی پێش زاییندا تووشی ناوی شانشینێک دەبین کە کاریگەریی زۆر گرنگی لەسەر هاوکێشە سیاسییەکانی ئەو سەردەمەدا هەبووە. ئادیابێن یان هێدیاب یان دوین سەردەمێک هاوپەیمانی تیگران ی مەزن پاشای کوردستان و ئەرمەنستان بووە و لە سەردەمێکدا خۆی چالاکانە هەوڵی دروستکردنی خاکێکی بەهێزتری دەدا.

لە دەقە ڕۆماییەکاندا، ئاربێلا یان هەولێری ئێستا وەک بەشێک لە خاکی ئادیابێن باسکراوە نەک پایتەختی ئەم شانشینە. ئەمە ڕاستە چونکە قەڵا و جبەخانەی دوین یان ئادیابێن لەسەر چیای پیرمام دروستکراوە کە زاڵە بەسەر دەشتی هەولێردا. ئەم بەرزاییە یە ئەڕوانێ بەسەر ناوچەیەکی زۆر فراواندا و دیمەنێکی بەربازی هەیە تا دەگاتە چیای مەقلوب کە لە باکوور وا سی کیلۆمەتر لە موسڵەوە دوورە و لە ڕۆژهەڵاتەوە هەتا ئەگاتە سنوورەکانی سۆران و دیانا و ڕەواندزێ و لە ڕۆژئاواش دەشتی کەرکوک و لە باشوورەوە تا دەگاتە دەربەندی ی گۆم ئەسپان و بنارەکانی چیای سەفین.

لەم کوێستانەدا تووشی ناوی سەرنجڕاکێشی دێرینی کوردی ئەبین وا لە دەقە پاڵەوی یە مێژووییەکاندا قارەمانان و فەرمانڕەواکانی سەردەمی ئەشکانی و چوخاییەکان(کوێخاکان، دیاکۆییەکانی مای و پاڵە) پێشتردا ناویان هاتووە، وەک بەستورە کوڕی زرێوار کوڕی چوخا لهور(وەزیر و برای پاشای بەناوبانگی پیشەی چوخایی، چوخا هیستاسپ) کە لە سەدەی هەشتەمی پێش زاییندا لە سەر دەستی پێغەمبەری خۆشەویستی کورد "پیرهۆشەیەرە" واتە زەردەشت ئایینی باوک و باپیرانی خۆی گۆڕی بۆ ئایینی "مەزد-ی یەسنا".

زەردەشت یان " پیرهۆشەیەرەی چەرخی" پیەغەمەرێکی دێرینی سەر بە ئایینی بایی یان ئەنونناکی بووە، بەڵام شرۆڤەیەکی نوێی بۆ ئەم ئایینە خستە ڕوو کە زۆرێک لە نەریتەکانی ئایینی ئەنونناکی (هەناخی، مەخی، بەگی) گۆڕی لەوانەش ناساندنی قوربانیکردنی ئاژەڵ بە کاری ناڕەوا و بێ ڕەوشتانە. ئەم ئایینە لە سەردەمی ئەشکانیدا پێیان ئەووت "خیوینی" یان "ئەنوخی".

"پیرهۆشەیەرە چەرخی" کشتوکاڵ و باخداری و ئاژەڵداری وەک سەرفەرازییەکی ڕەوشتبەرزانە ئەنرخاند و مەزهەبەکەی مەیلی بەرەو خەزاییسم یان سروشتگەرایی هەبوو. خەزاییزم(ئێلی خاتی، ئێلخاسی ، ئێلخەسایی، ئێلیاسی، ئێلەخشی، ئێلخەزایی). لایەنگرانی ئایینی ئێلخاسی باوەڕیان بە دووبارە لەدایکبوونەوە هەبووە، یەکەمین ڕۆح کە لە بازنەی دەونادون ڕزگاری بووە، هوڕ یان ڕۆحی دوموزید بوو، دوموزیدیش ئیزەدی پارێزگاری زەوی بووە، دواتر لە ئاشوور بە تەموز ناویان تۆمار کردووە.

ناوە مێژوویی یەکانی دیکە کە ئێستا لە ناوچەی دوین دا هێشتا ماون بریتین لە " بادیسەر" یان "بالیسان"، کە لە دەقە ڕۆمایییەکاندا بە "ئەبدیسار" ناسێنراوە. ئەبدیساڕ لە سەدەی دووهەمی پێش زاییندا حوکمڕانی کردووە. ناوی دەسەڵاتدارانی تری دوای ئەو سەرنج ڕاکێشن و ئەو ناوانە بڕاون بە سەر ناوچەکان یان خانەدانە بەناوبانگەکانی کوردستاندا. وەک شێروان کە بێژەکردنی کوردەوانی ئارتاخەرخەسە واتە ئەرتەخشێر، یان " نەبەز" کە ناوی بەناوبانگترین شای ئادیابێنە و لە دەقە ڕۆمایییەکاندا بە ناوی "مۆنەبەز" تۆمار کراوە. هەروەها "ئازاد" کە بە "ئیزاتێس" نووسراوە و ئێستا بە "باتاس" ناسراوە و ناوی براوە بە سەر شارێکدا لە باکووری دوین. یان "میراوا" کە بە مێهرەسپ نووسراوە و ناوی لەسەر گوندێکی نزیک دوین دایە و لە بیر نەچووەتەوە. هەروەها تووشی ناوی شا "ڕەقبەکت" دەبین کە لە ڕۆژهەڵاتی دەشتی هەولێردا ناوی وەک بەحرکە بە سەر گوندێکدا ماوەتەوە. ناوێکی تری سەرنجڕاکێش کە حەز دەکەم ئاماژەی پێ بکەم بریتییە لە "ئەتیلو" کە ئێستا بە "هەریر" دەخوێندرێتەوە و "شەهرات" کە ئێستا بە "شارێ" دەخوێندرێتەوە و ناوێکی مێینەیە.

ئەم شانشینە لە سەدەی ٣ی زاییینیدا لەلایەن ئیمپراتۆریی ساسانی کوردەوە لەناو چوو و ناوەکەی گۆڕدرا بۆ "نەوشیرۆکە" یان بە کوردی مۆدێرن "شێروانە".

هەر وەک پێشتر باسم کرد ئایینی خەڵکی ئەم ناوچە، بە پێی فەرمایشی پیر هۆشەیەرەی چەرخی، ئایینی بایی و لە نەریتی ئارامییدا، ئێلخاس یان ئەلەخش شوێنی هاوسەنگی یان تەرازووی بایی بووە و بەردی ڕەشی زانایی لەوێدایە و ئەوێ شوێنی ئەبەزە یان دادوەری و دادپەروەری یە. ئەم ئایینە چەندین مەزهەبی هەبوو، بەڵام بەناوبانگترین مەزهەبەکەی میزراخی یان خوسرەوانی یان گەوری بوو.

میزراخ، خوسرەو، مەردوخ، مەرقەرەنی، ئەرەخس، ئەلەخش، ئێلخاس، ئێلی خات، خاتوش ئیلی هەموویان ئاماژەن بۆ فریشتەی گەورەی خودا میکائیل، پارێزەری سروشت و فەرمانڕەوای "بوونی بینراو و نەبینراو". میکاییل جێنشینی ئانوی باپیریەتی کە ناوەندی کێش ی گەردوون کۆنترۆڵ دەکات . ئەوو شوێنە هاوسەنگی یە و بوون و نەبوون لە سەری سوارە و هووەخشەتەرە لەوێدا ڕاوەستاوە و خودای ئافرێنەر تەقاندوویەتی و ئەوەی ئەبینرێ و نابینرێ لە هووەخشەتەرەوەیە. لەوێدا کانی ئاوی ژیان هەیە. ئانو شوێنی لۆلان(ئەلالوس)ی گرتەوە، کە خودا کۆنترۆڵی گەردوونی پێبەخشیبوو. لۆلان و کوڕەکەی "کوماربی" و "تەشوب" هێمای هێزەکانی ڕاکێشان و بەرپەرچدانەوە، هێزی ناوەندگەرایی و گواستنەوەی وزەن. ئەوان لەلایەن خودای ئافرێنەرەوە ڕاسپێردراون بۆ ڕێکخستنی یەکانگیریی گەردوون.

مەردوخ سەرەتا هوڕ یان ڕۆحی نورانی بوو لە کێش یان شوێنی هاوسەنگی کاینات وا نووکی هوەخشەتەرەی لەسەردا ڕاوەستا بوو لەدایک بووە و لەلایەن باوکیەوە جەنابی ئێنکی، جەستەی کراوە بە بەر ڕۆحیدا و ئاوی پاکی کراوە بە سەریدا(شوشتراوە، تعمید بووە). هەبوونی مەردوخ لە پانتای زوو-بان یان ئەزەلیەتدا پێناسە کراوە. ئەو لە ئاودا پریشکە بوو، ئەم ئاوە لە بەرددا بوو، ئەم بەردەش پێی دەگوترا گەوتەر یان گەوهەر یان هەور و ئەم بەردە خاوەن "خرەت" یان حکمەت بوو. واتە دینامیک بوو و بە دەوری خۆیدا دەسوڕایەوە. مەردوخ حاکمی گەردوونە. مەردوخ سروشتێکی درەوشاوەی هەبوو، بۆیە خۆر کە ڕووناکی و ئاگرە، هۆکاری دەرکەوتنی مەردوخە.

چونکە دەرکەوتن و نوخشەهەڵاتنی ماردوخ لەگەڵ یەکەم تیشکی ڕووناکی هەتاو کە لە ڕوخساری ئەدرێ لەناو ئاودا مانای سەرەتای کات و جوڵەیە کە لە خولانەوەی بەردی حیکمەتەوە دەستی پێکرد، بۆیە خاڵی دەرکەوتنی ماردوخ بە سەرەتای کات وسات واتە زەمانە. چونکە کات هەرگیز ناوەستێت، بۆیە ئەو خاڵە ناوی "نەمرایەتی"یە. نەمرایەتی شوێنی بەردی حیکمەتە و لە حیکمەتی ئەم بەردەوە

داری ژیان و درەختی حیکمەت ڕوواون. بۆیە لەو شوێنەدا پەرستگەیەکیان دروست کرد کە بە کور-دلمون ناسراوە. ئەو شوێنەی مەردوخی تێدا دەرکەوتووە بە "کۆشکی خوسرەو" ناسراوە.

"تاخی خەسرەو" بە کوردی یان " ئارمۆن هامیزراخ" بە عێبری پیرۆزترین شوێنی سەر زەوییە و لێرەوە حیکمەتی ڕۆژهەڵات یان "خوسرەو دات" یان "میزراخ دات" بوو بە گەوهەری ئایینی بایی دادپەروەری.

تاخی خەسرەو هەمان ئەرتەخشەر، هوەخشەتەرە، تیشرەی یان زەردەشتەیە. تاخی خەسرەو لە سەردەمی ساسانیەکاندا بە دادگە ئەگوترا، لە بەر ئەوە بە واتای دیوانی دادپەروەری هاتووە. ئەوێ شوێنی هاوسەنگی بوون و نەبوونە.

بەهۆی سەرهەڵدانی ژمارەیەکی زۆر لە بیرمەندان لەسەر ئەم بابەتە بنەمایی یەوە، لقی زۆر لە ئایینی بایی بووەوە و چەنای چەن ڕێبازی تر سەریان هەڵدا و چەندین پیەغەمەر و فەیلەسوف و شاهەنشا بەهۆی ئەو جیاوازی بیر و بۆچوونانەوە کوژران. هەر لەم ئەدیابێنەدا مەخێکی میزراخی کوژرا، چونکە لە تەریقەتی مەزدی یەسناوە دینی گۆڕی بۆ ئایینی مەندایی. باسی ئەم بابەتە لە مێژووی ڕۆماییدا هاتووە. بەڵام وەک وتم گۆڕە کۆنەکانی دوین بە وردی بیروباوەڕی ئایینی خەڵکی ئەم شانشینە ئاشکرا دەکەن. ئەم وێنانە هی هاوڕێی دێرینم دکتۆر هەڤاڵ نەژادن کە لە ساڵی ۲۰۱۱دا سەردانی دوینی کردووە و وێنەی زۆر جوانی لە ئەم گۆڕانە هەڵگرتووە.

لەسەر کێلی گۆڕەکان، نیشانەی خاچ(سەلیب) کە هێمای شاری کور-دیلمونە، پەرستگەی مەردوخ یان تاخی خەسرەو بە ئاراستەی نوێژکردن دەبینرێت. هەروەها نیشانەی لۆز یان خشت، کە هێمای خاچ یان پێستی مارە و وەک وتم ئیزەد میکائیل بە ماردوخ یان مەردوخ ناسراوە، "هوڕ و جا"ی هەیە واتە ڕۆح و جەستەی هەیە، کە دەکەوێتە نێوان ئەزەل یان زووـبان ی کەیوان(ساتورن) و ئەبەد یان هەتاهەتابوون ی خۆر، و ئەوێیش شوێنی هەسارەی مشتەری یان وەرمزە، و هێمای نەمری و هاوسەنگی و نەمرایەتی ئافراندن و ژیانە کە هێمای زەمانە.

لە سەر کێلی گۆڕەکانی تریشدا وێنەی خەنجێر و شمشێر دەبینین. خەنجەر یان چەرخەن هێمای چەرخ یان ئەڕادەی سوریجا یان ڕافائیل و بە واتای جووڵەی زەمان لە زووـبان ەوە بۆ نەمرایەتی یان ژیانی زەمینی یە. بەڵام شمشێر هێمای پایەی تەرازووی دادپەروەری یان چەمکی هاوسەنگی ئافراندنە، نوکی شمشێرەکە ڕووی لە زەوییە و گەودان یان کەنعانە و شوێنی ئانو سەرگەورەی ئیزەدەکانە.

کەن-ئانو یان کەنان، کەنعان بە واتای دەرکەوتە یان وێنەی ئەو ڕووداوانە دێت کە لە یەکەیەکی زەماتدا تێدەپەڕن و ئەم بیرۆکانەی خودای ئافرێنەر وا بە هزریدا دێن و ئەڕۆن ڕەهەندێکی ماددی لە گەودان

یان کەن ئانودا وەردەگرن. گەودان ئاوێنەی گەردون و جامە بەناوبانگەکەی دەست ئانووە. ئەم جامە کە لە دەقە هیتیەکاندا بە ئاشکرا باسی لێوە کراوە، لەبەردەم ئانودایە و لە ڕێگەیەوە ڕووداوەکانی جیهان دەبینێت. ئەم جامە بۆ یەکەمجار لەلایەن خودای ئافرێنەرەوە دراوە بە لۆلان و ئانو بەرپرسیار بووە لە پاراستنیدا. پاشان مەردوخ کە شوێنی ئانوی باپیرەی گرتەوە، ئەرکی پاراستنی ئەم جامەی لە ئەستۆدا بوو. بۆیە بە جامی کەی-خوسرەو ئەناسرا. جامەکەی جەم(مەی، یام، ڕۆحی مانگ) شتێکی ترە و ئاماژەیە بۆ ئەو مانگەی کە هەموو شەوێک دڵۆپێک شەرابی سوریجای تێئەکرێ. چونکە سوریجا شای مەریخ، برا بچووکەکەی شاماش، پاشای مانگە.

کەواتە خودا لە بریسکەی چاوی ئانودا کە هێمای جام ی لۆلان ە سەیری گەردوون دەکات. کەواتە ئانو چاودێر(چاوی دنیابین ی خودا یان چویی دەر، شوییدەر، هوشیدەر، خورشیدە، زی ئود خودرا، ئەرتەخشەر، هووەخشەتەرە، زەرتەشتە، تیشرەی)ە، و ماردوخیش گلێنەی ئەم چاوەیە، سوریجاش برژانگی ئەم چاوەیە، شاماش سپیایی ئەم چاوەیە،و تەڕایی ئاوی ئەم چاوەش کە پێی دەوترێت ئەشک(فرمێسک)، لە خەتان(ئینانا)ەوەیە. ئێنلیل پێڵووی چاوی ئەم چاوەیە، ئێنکی-ش برۆی ئەم چاوەیە.

لەسەر کێلە بەردینەی ئەم گۆڕانەدا، مرۆڤ دەتوانێت خۆر و دار و شتی وەک شانەی حەوت ددانە ببینێت، هەروەها نیشانەی سێ کوچکەی ئافراندن واتە: زوو-بان، گەو-دان، بوو-وەر ، کە هێمای ئێنکی لە ئەزەل، ماردوخ لە نەمرایەتی هاوسەنگیدا و ئوتوش لە ئەبەد.

بەڵام گۆچانەکە هێمای حیکمەتە لە بڕیاردا، کە کاری چوخا یان کەی-خوداکان بووە. چوخا یان خواجا پێی دەگوترا دیاخو، دی ئاگو، خودی، گودی، ئاگادی، ئەکەدی، خشە. ئەو شێوەی کە لە شانە دەچێت هێمای زەمان(کوردی)یان ئەزمان(عیبری)یە و لەڕاستیدا زو-ئانو یان ئەزەلیەتی ئانو و شوێنی ئێنکی کوڕە گەورەکەیەتی. وەک دەزانن زوانو هەمان زوبان، چوپان، شوان، چوپیا، چویما، کەشپی لە کوردیدا واتە زمان. هەر لەبەر ئەمەشە هەموو پیەغەمەران لە ڕوانینی مەنتق یا حکمەتەوە "زوو-گا-روان" یان گازروانین واتە "زووڕوان" ین یان گەوری ن. ئەوان وتاربێژ بوون و خۆیان بە شایەتی دەری ئانو و ئانو بە شایەتی دەری خودای ئافرێنەر دەزانی. با ئەوە بڵێم مەنتق(منطق) دەقاودەق وەرگێڕاوەی وشەی " زووڕەوان"ە و دواتر زۆر بە بێ منەتی و بێ حەیایی زووڕەوانی یان کردووە بە بەردی بناغەی شرک و دووانەیی بۆ خودا!... لەو نظامیە و مستنصریە و شوێنانەی خێڵی ئومەوی و عەباسی چەواشەکاری و گومڕایی تیوریزە کراوە و دراوەتە دەرخواردی مێشکی ئەو خەڵکە!!!

پەیوەندی نێوان شانە و زمان چیە؟ شانە هێمای زەمان(کات) و زمان هێمای (زووئانو، ئەنوشە، هەنووکە، هەنووزە)ەیە.

هیرۆگلیفی زمان تاق، تاخ، خات و پردە و هەروەها بە واتای پەیوەندی گرتن و بێ برانەوە بوونە. شانە هیرۆگلیفی پریشە(مەنشوور)ی ڕەنگ و چۆنیەتی ڕووناکیی ماردوخ-ە. شانە ئاماژە بە شیبوونەوەی پریسکەی ڕووناک لە ئاوی گەودان ئەکات و ئەوە چیرۆکی سەرهەڵدانی مەردوخە.

زمان بە مانای ئاخاوتن و گوتاریش دێت. کەواتە ئاخاوتن و گوتار و هزر لە بەردی ڕەشی حیکمەت یان (سیا-خڕە، خڕەسیا، خڕەشە،خڕەتە، ڕەخشە، ڕەشە، چەخڕە، چەرخە، چەهرە، چاریخ)ەوە دێ کە بەدەست ماردوخەوەیە. با ئەوەش بڵێم پریسکەی ماردوخ بە دەستی سوریجا لێدرا، بەو جۆرەی ئەو بەردی چەخماخی سپی کێشا بە بەردی سیاخڕەدا وا لە گەودان دا بوو.

سوریجا ئیزەدی پارێزەری ڕۆح و بەڕێوەبەری تیشکی خۆرە چونکە پارێزەری "شیدان" یان کورەی خۆرە. هەر لەو سۆرخەیشەوە نازناوی شیدەوان، شاندیزە، زیدانشا، زیدانتا، سوشانێس، سوشیانت، زیندوتا، ئەندزێ، ئەندێشە و گانداش، زینداگ، گازندە، پێدراوە. بۆیە هەناسە و قسە کە بنەمای بیرکردنەوە و پەیوەندین، دەرئەنجامی نووری هەستی دەستی سوریجا و هەناسە ئاکامی فووەکەیەتی لە دەمی مەردوخدا. بەڵام مەبەست ئەوەیە بڵێم هەموو ئەم ڕووداوانە ڕەنگدانەوەی ڕووداو یان ڕاستین، چونکە لایەنێکی مادییان هەیە، بەڵام واقێعی ماددی ڕەنگدانەوەی ئەو حەقیقەتە مەعنەویەیە کە لە گەوهەری ئانودا دەردەکەوێت. بۆیە ئەوەی خودای ئافرێنەر لە هزری ئانودا ئەینەخشێنێ، ئانو بە چاوی خۆی لە گودانداا ئەیگەڕێتەوە ودەرکەوتنی ماردوخ چیرۆکی هزری خودای ئافرێنەر بوو وا خستیە چاوی ئانووەوە و ئەویش نمووی فیزیکی پیدا و لە گەودان دا بەدی هێنا و لە کوڕەکانی، ئێنکی و ئێنلیل و کچەکەی ئینانا و کوڕەزاکانی واتە شاماش و نێرگال و هەروەها دوموزید پارێزوانی ڕۆح...

ئاوی ناو گەودان مارگین یان تاڵە، بەڵام لەگەڵ دەرکەوتنی ماردوخدا ئەم ئاوە شیرین دەبێت. خوسراوانیەکان یان میزراخییەکان یان ئێلخاسەکان کە کەشپی یە کۆنەکانن، شەوی سەری ساڵی ماردوخیان کە یەکەم شەوی زستانە، شەرابی ترێی سووریان ئەخواردەوە کە هێمای ڕۆحی سوریجایە.

بە ئەم شەوە ئەڵێن "چلە" چونکە تووی درەختی ژیان لەلایەن سوریجا و ئێنکی و ئێنلیل و ئوتوش و شاماش و دوموزیدەوە فڕێ درا ناو ئاوی کانیاوی ژیان یان کەشپی(چەشمی) یەوە. ئەم تووە لە چل ڕۆژدا ڕوا و ڕۆژی چلەم ڕۆژی جەژنی سەدەیە. چونکە لەم ڕۆژەدا ئاوی کانیاوی ژیان شیرین ئەبێ و سروشت دەتوانێ خۆی بگرێ و بنەمای یەکەم ڕووەک بگرسێ لە ئاودا.ئەگەر سەرنج بدەن وشەی "seed" لە زمانی ئینگلیزیدا شێوازێکە لە ووتنەوەی وشەی "سەدە"!

بێگومان لای کورد ئەم ئاهەنگە بە "شەدەلە"ش ناسراوە چونکە لە چلەمین ڕۆژی زستاندا ناوەندی خۆر کە پێی دەوترێت شیدان یان شادە گۆشەی خۆی لەسەر زەوی دەگۆڕێت و دەبێتە هۆی ئەوەی بای "شەماڵ" یان باکور هەڵبکات. ئەم باهۆزە دەبێتە هۆی گۆڕانی کەش و هەوا و توانەوەی بەفر. هەر لەبەر ئەم هۆکارە کچانی تازە پێگەیشتوو پێچ و کڵاویان ئەبەست، یان هەوری یان سرکەیی یان ئەبەست و ئەیانکردە سەریان. جەژن و شادی ی ئەم ڕۆژە بە یادی شیرینکردنی ئاوی کانیی کەشپییەوە بەڕێوە ئەچوو، کە هاوکاتە لەگەڵ دروستبوونی هەور بەسەر ئەم کانیەدا. ئەم هەورە هەمان گاسپی،یان گۆلچەرمووی گۆری یە وا ماردوخ زۆرانی لەگەڵ گرت و لە ئاکامدا بە خنجێر لە ملی دا و ژیان درووست بوو.

لەم شەوەدا خەڵک بە ئارەقی کشمیشەوە دانگۆیان ئەخوارد. دانگۆ مەزەی ئارەق بوو. ناوی دانگۆ یەکێکی ترە لە لەفزەکانی گەودان. دانگۆ واتەی گۆ(بەردی زانایی یان خڕەشە)ی "دان" یان بەردە ڕەشەی زانایی وا لە قووڵایی کانی ژیاندایە و ئەم بەردە بە زانایی خۆی ئەو ئاوە تاڵەی شێرین کردووە.

دانگۆ ناوکی تاڵی قەیسی یە کە بە خۆش کردن واتە چەند جارکوڵاندن شیرین دەکرێت، منیش چەند جار بە یاریەی دایکم دانگۆم دروست کردووە. دانگۆ لەگەڵ خۆشاو جیاوازە. خۆشاو یان مەلیساو بە قەیسی وشک درووست ئەکرێ. هەروەها دانگۆ لەگەڵ هەجووجک جیاوازە. هەجووجک دەنکە ناوکی هەرمێ کێویلەیە و وشک ئەکرێ و ئەیبرژێنن وەک گوڵەبەڕۆژە.

لە مەی خانەکەی "سووری خانم"، کە ژنێکی سەقزی بوو، دانگۆی ناوازە لە چەن جۆرهەبوون کە لەگەڵ ئارەقی کشمیشی سەقز بە کڕیاران دەفرۆشرا. سوری خانم، جولەکەیەکی میزراخی بوو، ساڵی ۱۹۵۰ لەگەڵ کچەکەی "دینێ خانم" کۆچیان کرد بۆ ئیسرائیل.

سەبارەت بە سوریجا دەبێ بڵێم لە نێو کوردانی سولاکیدا نازناوی شا، چوخا یان شای هەیە. کوردان پێی دەڵێن "شا-سوار". ئەمەش بووە هۆی ناکۆکی لەگەڵ ماردوخیەکانی تر چونکە سوریجا نازناوی "جێنشینی ئانو"ی لەدەستدا و بەخشی بە ماردوخ. ئەرێ!، بەڵام مەردوخ نازناوی "شاشایەل" یان شای شاکانی هەیە و بانگکردنی سوریجا بە نازناوی شا، لە پێگەی شاهانەی مەردوخ کەم ناکاتەوە. شا-شا-ئێل، بێژەکردنی شا-شا-ئێلی، ئێلی-شا-شا، ئێلخاش، ئێلخاش، ئێلیشا، ئەرەخەشە، ئێلەخشە و مەلەکشایە. هیچ یەک لەو وشانە عەرەبی و ئیسلامی نین.

سوریجا نازناوی مەرد یان شایەت یان گەواە واتە بینەری ڕاستیەکانی هەیە، چونکە هێمای نموو بوونی هەناسە و بە بەرکردنی کراس واتە جسم بە سەر ڕۆحدا و گۆڕینی ڕۆحە بۆ ماددە. سوریجا یان نێرگال دوانەی ماردوخە چونکە ئامۆزا یان هامزای یەکن. سوریجا برای شاماش و پاسەوانی کاکی خۆیەتی،

هەروەها ڕادەوان ی چەرخەکەی ماردوخیشە. سوریجا لە بنەڕەتدا جێنشینی ئانو بووە، بەڵام ئەم پۆستە لەگەڵ لەدایکبوونی ماردوخدا بەو درا . دەرکەوتنی سوریجا لەگەڵ ترووسکەی هەور، دەنگ، قووقەی کەڵەشێر، شۆفار و حەپەی سەگ سێ جار لە شەودایە. ئێمە پێی دەڵێین "کەوەسوار" چونکە سواری هەورە. بە قامچیەکەی لە هەورەکان ئەدات. ناوی قامچیەکەی لە زمانی کوردیدا سولاکان-ە.

گاسور، یان گۆل چەرمووو هێمای ئاوی شیرین بوو، لە بنەڕەتدا لەو هەڵمەوە بوو کە لە ساردبوونەوەی هەڵمی کەشپی (کانیاوی ئاوی ژیان) وا بەرەو ئاسمان هەڵکشا بوو درووست ببوو. سوریجا بە سولاکان(قامچی) لێیدا، ماردوخیش بە چەرخەن (خنچەر، خنجەر، خەنجەر) لە ملیدا، و خو/ێنەکەی بوو بە باران و باری.

پێم وایە ئەوەی وا پێشتر نەمدرکاندبوو زۆریانم لەم بابەتەدا ئاشکرا کردوە، بەڵام خاڵێک بە ناتەواوی بەجێ ئەهێڵم و باسی ناکەم و ئەوەی وا کور-دیلمون کە یەکەم تیشکی خۆر کەوت لە سەر زەوی و درا لە شوێنی کوردیلمون، شوێنی لەدایک بوونی ماردوخە، بەڵام ئەوێ گاودان نییە. وەک وتم گاودان یان کەن-ئانو(ئورشەلیم)ە، بەڵام کور-دیلمون شوێنی "وەر" یان ئوتوشە، چونکە خۆر بۆ یەکەمجار لەوێ دەرکەوتووە، بۆیە پێی دەوترێت وەر-شیدە یان "ئەو شوێنەی خۆر تێیدا دەسوڕێتەوە". بەڵام بەپێی مۆدێلی سێ کوچکەی زەمان کە پێشتر نووسیومە، کور-دیلمون هێمای بوو-وەر یان "دیاردە کردنی هەبوون" واتە ئەبەدیەتە و ئورشەلیم هێمای نەمرایەتی یە، باشە ئەی هێمای زووو-پیر یان ئەزەل لەسەر زەوی کوێیە؟

لەگەڵ ڕێزمدا! هێشتا زووە وەڵامی ئەم پرسیارە بدەمەوە، بەڵام کاتێک ڕامگەیاند زۆر سەرت سوڕئەمێنێ لەبەر ئەوە وەڵامی پرسیارێکی زۆر قورسم داوەتەوە کە شوێنەوارناسەکان هەرگیز پێی ناگەن...

من لە کۆتاییدا ئەمە دەڵێم کە "خواناسین ی زانستیانە" زۆر جوانە، چونکە هەست بە ئاسایش و تەناهی دەکەیت تێیدا. کەواتە چاوەڕێی ئەو دەرفەتە بن کە بۆی دابین ئەکەم و ئەو نهێنیەتان بۆ ئەگێڕمەوە.

دەتوانن سوود لە لینکەکان وەربگرن و سەبارەت بە شانشینی دوین یان ئادیابێن زانیاری زۆرترتان دەس بکەوێ.

سوپاس!

ئازاد کەریمی، ١٠ی ئاداری ٢٠٢٥

https://hevalname.blogspot.com/2011/04/blog-post_06.html

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_kings_of_Adiabene

https://www.cambridge.org/core/journals/iraq/article/images-of-kings-of-adiabene-numismatic-and-sculptural-evidence/585AC7947F510E51A1AD2297922DE103

Dwîn, Hediab, Adiaben

Nvîsar ji Azad Kerîmî ye

Lêkolîneke dîrokî ya ku bi xwendineke rast û ser-rast li ser jêdera Kurdî ye

Spas ji Ahuva re ku di cîhana min de ye.

Ger hûn Padîşahiya Adiaben li ser Wîkîpediya an malperên din lêkolîn bikin, dibe ku hûn ê hin materyalên pir balkêş bibînin. Lê belê ev malzemeya hanê ji nivîsarên Romayî yên kevnar hatiye wergerandin û navên kes û cihan di van nivîsan de ji zimanê Romanî yê kevn, ku latînî ye, wergerandine Îngilîzî. Ji ber vê yekê di kurdî de zehmet e ku meriv di nav van navên nenas de berdewamiya dîrokê ya neşikestî ji perspektîfa demkî, ango girêdana rabirdû û îroyîn de bibîne.

Zimanê Kurdî bi hemû zaravayên xwe ve ji destpêka şaristaniyê heta vê serdemê bûye zimanê herdemî yê gelê Kurdistanê. Peyva Kurd û zimanê Kurdî, di heyameke dîrokî ya diyarkirî ya hezar salên borî de, behsa hemû zarava an jî awayên axaftinê yên ku li erdnîgariya dîrokî ya welatê Medya𐎶𐎠𐎭 û Palle hebûne. Medya û Palle, bi maneya qûntara çiyayên Zagrosê û deştên pê re li her du aliyên Zagrosê, ku ji aliyekî ve digihêje Behra Xezerê, ji aliyê din ve digihêje Kendava Hormozê (Kendava Fars) û ji aliyê din ve jî digihêje rojhilatê Deryaya Sipî.

Kesên herî kevn ên ku li vê herêmê dijiyan Kaşpiyan bûn.

Kaşpî tê wateya Kaşmî an Tasa Heyvê û ji bajarekî kevnar re bi heft navçeyan tê gotin. Ji vî bajarî re Kur-Dîlmun dihat gotin û li gorî nivîsarên Sumeran beriya Tofana Mezin beriya duwanzdeh hezar salan navenda şaristaniya cîhana kevnar bû. Li vî bajarî perestgehek hebû ku li gorî Sumeriyan cihê afirandina mirovan û Baxçeyê Edenê bû. Navê vî baxçeyî di Kaşpîyan de "Dunya" an Dnya bû û paşê di nivîsên Îbranî de wek "Gan Eden גַּן־עֵדֶן" hat tomarkirin.

Di vî baxçeyî de Dara Hikmetê û Dara Jiyanê hebûn. Cihê Dara Hikmetê wekî cihê zanîna qencî û xerabiyê dihat zanîn û di dehemîn nîşana ezmanî ya Tişreyî de cih digirt.

Tişreî bi Îbranî yan Artûş bi ermenî yan jî Zerdeşt bi Sanskrîtî yan jî Hoşeyere bi Kurdî yan jî Atrush bi Siryanî jî eynî wek Huwe-Khshe-Tere ye, ku bi îngilîzî

tê wateya kampus an bihuşt. Cihê hevsengiya gerdûnê ye. Nivîsên Sumerî li ser padîşahên beriya lehiya mezin û hilweşandina perestgeha Kur-Dîlmun û Dunya(dinyayê) ji ber vê lehiyê dinivîsin. Ev xeletî di nav dîroknasên kevnar de hate kirin ku xeniqîna Dunya (Baxçê Eden) bi wateya xeniqîna Erdê şîrove kirin. Ji ber ku di zimanê Kaşpî de Dunyaş an jî Dunya tê wateya qada dinyayê an jî berfirebûna Dinyayê.

Di rastiyê de, Dunya beşek ji tembeya Kûr-Dîlmûn bû ku klorofîla yekem, ku jêdera xwezayê bû, lê mezin bû. Wan navê Kûr-Dîlmûn bihuşta milyaketên Anûnnakî kir. Fenîkiyan ji Anûnnakî re digotin "Enaqî". Li gorî Pirtûka MaAnûygi Khrrata an jî Hikmeta herheyî, gelê Kûr-Dîlmûn, ku paşê bi navê Khunira Baamik i Arinim Waiche û Asûriyan ji wan re Xaruna û Shuraawa, yanî ava Şurawe an jî ava şor, gelên stûr û mezin bûn.

Di zimanê kurdî yê kevn de ji Anûnnakî re "Kainaani" an "Kayaani" an "Kaani" ango kaniya dihat gotin û xwe li wan didanîn. Di nav eşîrên din ên Kurdistana kevin de ji Anûnnakî re "Henaxî" û "Anaashî", "Ashaanî" û "Anshaanî" û "Keşanî" dihatin gotin. Keşanî heman Kaşpî an jî Tasa Heyvê bû, di Încîlê de Kaşpî an Keşenî wekî Kuş hatiye tomarkirin. Keşpî an jî Tasa Heyvê bi rastî tê wateya "Çavê Dinyayê ber bi Heyvê". Ev wate di kaniya ava şor a ku min berê behs kiribû de xuya bû. Keşpî bi rastî Kaş-Mî an Çeş-Mî an jî Çavê Heyvê ye. Bi rastî, ev xala li ser rûyê erdê dikare heyvê ya şeva yekem, ku ji dinyayê pir dûr e, bibîne.

Vê kaniyê ji aliyê zozanekî bi navê "Tengî Wer" ve dihat parastin. Tengi an jî Tancî, Tajî paşê bi navên Dengî, Şengî, Sengî, Zengî, Genjî, Jengî, Genzî, Enzî, Eznu, Esnu, Nuzî, Nuza hatiye dubarekirin.

Sumeriyan Tangî-Wer an jî Zengî wekî Shagi û bav û kalên xwe dane Şegî-Ge, Şeki-Ke, Keşî-şa, Şeko, Çeko, Seqo, Seko, Seka, Segwan, Zengîna, Zengî Waan an jî Xwediyê Kûçik. Sagwaan bi rastî tê wateya şivan û pêxemberên

kevnar sernavê "Şivanê Çuxa" dane xwe da ku îspat bikin ku ew pîvanên ola Anûnnakî ne. Bi rastî şivan jî heman "Çuy-Pa" ye ango çavê heyvê ye ku Keşanî an jî kaniya heyvê ye. Keşanî mirovên dêw bûn û gelê Kûr-Dîlmûn, li gorî pirtûka MAnûyigi Xrata, zêdetirî du hezar sal berê hatiye nivîsandin. Di pirtûkê de bi îronîk hatiye nivîsandin: Ew Uşîder bûn, yanî Derwêşî û bêhiş bûn. Uşîder bi zaravayê Hewramî yê niha tê gotin: Çeşmî-Der an jî Çeşmî-Yer ku tê wateya kaniyê. Yanî ew heman gelê Keşanî ne.

Navê vî miletî li perestgeha Kûr-Dîlmûnê bi esnafê xwe hatiye binavkirin. Panzdeh esnafan hebûn, û her şev yek ji wan esnafan nobedariya vê perestgeha ku agirê Erxewanî yê binê erdê hebû, dikir. Ev agir rengê Allî bû û All bi kurdî tê wateya sorê xwînê, ku jê re Erxuna an jî Erxewan dihat gotin. Suryaniyan ew wek Xaruna tomar kirine û Pirtûka Ebedîtiya Hikmetê an jî “MAnûyigî Xrrete” ku bi zimanê kurdî Palleyî hatiye nivîsandin, wek Xunîre tomar kiriye. Ev agirê mor hem sor bû û hem jî di nîşana ezmanî ya gerstêrka Mahru an jî Makhru de bû.

Maxru an jî Marûx di nivîsên Palluyî de tê wateya gerstêrka Mars. Bi rastî jî Ereban Marûx wek Merîx bilêv dikirin. Merûx, Xurem, Xumar, Margî, Harkî yanî tirş, Parêzgerê keleha Medyayê, Mêrg, Goz.

Min ev pêşgotina nisbeten dirêj nivîsî da ku peyva Kashpi û bilêvkirinên wê yên dîrokî yên paşerojê wekî: Kaşî, Kuşî, Keşanî, Sekaa, Komasî, Maşkî, Eşkî, Zengî, Sengena, Menguyî, Meguyî, Beguyî, Sengupî, Sengutî, Engutî, eangutî, Gutium, hwd.

Di vê navberê de peyva Seka (Skîthya, Îskît) hîn jî di nivîsarên Romayî yên ji sedsalên 2 û 1 berî zayînê de heye. Wek mînak, di nivîsarên girêdayî mîrektiya herêmî ya Adiabenê de li derdora çemên Xabûr û Zab ên Biçûk û Mezin, ku Hewlêr, Rwandzê, Soran, Mûsil, Badînan, Kerkûk, Cizîra-Botan, Amedî, Amad, Şngal, Dasinan û Mêrdînê dihewand. Di van nivîsan de, qral, şahbanû û tac yê

vê qraliyetê wek Nebez (Munabaz), Hêlîn û Azad (Îzates) ên ji koma Îskît tên nasîn. Qralîçe Hêlîn ji mezheba Mîzraxî an Xusrewanî-Cihûyan bi weazê bazirganekî cihû yê bi navê Hananiya bin Elî Ezer veguherî mezheba Cihûyên Urşelîm an Kenanî. Ew çû Urşelîmê û pere ji xêrxwazan re kir, ji xwe û kurê xwe "Azad" re qesr û avahiyên luks çêkirin û li wir wefat kir.

Xelkê vê padîşahiyê peyrewên ola kevnar a Baayî û mezhebên wê yên curbecur bûn, di nav wan de Keldî, Asûrî, Sûlakî, Xuzayî yan Elxasî, Gewrî yan Xawerî, Şemaşî, Çerxî, Meşyaxî, Mîzraxî yan Xusrewî, Ekakî, Yarî, Guranî, Merdî, Derwêşî, Ertûşî, Palluyî û hwd.

Cudahiya “ekola Mîzraxî Bayî” û mezhebên wê û “ekola Kenanî Bayî” di mijara xwezaya giyan û mijara jiyana piştî mirinê de bû. Di ekola Mîzraxî de bawerî bi vejîna giyanên piştî mirinê hebû, lê ekola Kenanî ku ji ola Amonîzma Kiptî bandor bûbû, bi rêwîtiya giyan a piştî mirinê ya dinyayek din bawer dikir. Ango giyan xwedî eslekî hebûnî û çarenûseke bi laş bû, û giyan û laş ji berê heta hetayê bi hev ve girêdayî bûn û giyanê ku piştî mirinê ji laşekî veqetiyabû, ji nû ve di laşekî din de nedihat ku ji nû ve bijî. Belê, giyan, dema ku ji laş tê veqetandin, diçe cîhanek din, û paşê di demek diyarkirî de, ku kes nizane kengê, hemî giyan vedigerin laşên xwe yên mûmyakirî û di wan de vedijînin, û paşê radibin û ji nû ve dest bi jiyanê dikin.

Lê ekola Mîzraxî bawer dikir ku vejîna giyan bi ceribandina giyanan li ser pira "Çin-Ma" ye. Çinma di kurdî de heman peyva Çi-Ma ye, yanî "Çima". Ev pir cihê ceribandina giyanê ye ji bo ketina “DuzexDere” yan jî Xurşîda û DuzexDere, an “Zî Ud Xudra” yan jî geliyê dojehê heman Uşîder an navenda rojê ye û parêzgerê wê Nergal an jî Sûrîca ye. Milyaketek ku sembola wî destekî hesinî ye ku bi pênc tiliyên vekirî ye. Ev desta ku jê re dibêjin «Erdîwesûr» an Dîwarşîr, Erdeşîr, Berdûşîr, Sûrewerd, nîşana destana «Sûreke» an jî melekê Nêrgal e. Pênc tiliyên vê destanê bi Şimqar (sembola mirinê) dihatin nîşandan. Navê wî yê Îbranî Raphael e. Di edebiyata Keşpî de jê re dibêjin Surîgaş.

Nîşana destê wî dîkê spî-zêrîn e ku li ser dîwarekî radiweste. Ji banga sibê ya vî dîk re Şofar tê gotin, ku di stûyê çêleka qurbanê de diyar dibe. Navê vî çêlek Xatûş (Şaxa) ye û nîşana Xşe an jî Koçek e. Koçek zaroka deve ye.

Deveya zarok an jî Koçek yek nasnavê perestgeha Kûr-Dîlmûn (Mîzrax) e. Mîzrax an Merdûx an jî Xusrew tê wateya cihê gihandina giyanê di kaniya ava jiyanê ango Keşpî de, û amaje bi derketina giyanê Merdûx ji kaniya ava jiyanê ye û ew ji çirûskek çirûskek spî di ava vê kaniyê de çêbûye. Ew diyardeya ronahiyê û heft rengên wê bû û di Tawsê de jî diyardeya Keskasor. Di zimanê Keşpî de ji Keskasor re digotin Erexşu û Parthiyan jê re digotin Suxre. Yanî geş. Sembola Erexşu an jî Keskasor çerxek bû, û çerx wateya salnameya salane an jî Saldor bû û ji çar demsalan û dozdeh mehan pêk dihat.

Ji gelê Keşpî re di dema Heredot de ku li Kurdistana kevin geriyaye Seka (Îskît) dihate gotin. Ew şervan, kevandar û Gurdî bûn. Gurdî an jî Gurzî tê wateya kesê ku bi Gurzê re şer dike. Heredot li ser wan û çîroka qirkirina serokên bîst û heft eşîrên Îskît li Eşkuz (Seqiz, paytexta Îskîtan) an jî Xaruna ji aliyê împaratorê Medya Hosheyere (Cyaxares) vebêje.

Bi van hemûyan re, em di nivîsên Romayî yên ji sedsala 2-an a B.Z. de bi navê qralîyetek re rû bi rû dimînin ku bandorek girîng li hevkêşeyên siyasî yên wê serdemê kiriye. Adiaben an Hediab an jî Dwîn demekê hevalbendê Tîgranê Mezin, padîşahê Kurdistan û Ermenîstanê bû û demekê wî bi xwe jî bi awayekî aktîf hewl dida ku herêmek bihêztir biafirîne.

Di nivîsên Romayî de, Arbela an jî Hewlêra îroyîn wekî beşek ji axa Adiaben, ne paytexta wê, tê binavkirin. Ev rast e ji ber ku keleh û garnîzona Dwîn ango Adiaben li ser çiyayekî bilind ê bi navê Pîr-Mam ku li deşta Hewlêrê serdest e, hatiye avakirin. Ev devera çiyayî li devereke gelek fireh serdest e û dîmenek wê

heya Çiyayê Meqlûb, li bakur sî kîlometran ji Mûsilê û li rojhilatê Ruwandzê, û li rojava deşta Kerkûkê û li başûr jî “Derbend î Gom Espan”, heye.

Li van çiyayan hûn rastî navên balkêş ên kurdî yên kevnar ên ku di nivîsarên paleografî yên leheng û mîrên dîrokî yên serdema Eşkenîyan û berê de hatine dîtin, wek “Bestore” kurê Zrêwer kurê Çûxa Lhor (wezîr û birayê şahê navdar ê Çuxayîyan, Çuxa Hîstesp) yê ku berî zayînê di sedsala 8an de berê xwe da pêxemberê kurd Zerdeşt û bû oldara ola wî ya “Mezd î Yesna”.

Zerdeşt an ji Hoşeyere pêxemberekî kevnar û girêdayî ola Bayî an Anûnnakî bû, lê wî şiroveyeke nû ji vê olê re da ku gelek kevneşopiyên ola Anûnnakî, ku di serdema Eşkenîyan (Partiyan) de jê re “Xiyunî” an Enuxî (Enochian) dihat gotin, guherand, di nav de ew qurbankirina heywanan wekî heram û bêexlaqî ragihand.

Wî çandinî, baxçevanî û sewalkarî wek fezîletên exlaqî didît û mezheba wî ber bi “Xezaîzmê” an jî xwezayîbûnê ve diçû. Xezaîzmê (Elî Xas, El-Xesayî, Eliasî) bawerî bi vejînê hebû, û yekem giyanê ku ji çerxa vejînê derket, ruhê Dumûzîd hate hesibandin, û Dumûzîd jî milyaketê serwerê erdê bû, ku piştre Temmuz hate gotin.

Navên din ên dîrokî yên ku niha li herêma Dwîn têne zanîn ev in: "Badîsar an Balîsan", ku di nivîsarên Romayî de wekî "Abdisarre" tê nasîn. Berî zayînê di sedsala 2an de hikim kiriye. Navên padîşahên din ên piştî wî balkêş in û li herêm an jî xanedanên navdar ên kurdan nemir bûne. Wek Artaxerxes, ku bilêvkirina wî ya kurdî Şêrwane , yan jî Nebez, ku navê şahê herî navdar ê Adiabenê ye û di nivîsarên romî de wek Monabazes hatiye tomarkirin.

Herweha "Azad" di "Izates" de hatiye nivîsandin û niha bi navê "Batas" li bajarekî bakurê Dwîn tê naskirin. An jî "Mîraawa" bi Mehresp hatiye nivîsandin û navê wî li gundekî nêzîk tê bîra wî. Em rastî navê şahê “Reqbekt” jî tên ku navê wî li devera “Behrke” ya li rojhilatê deşta Hewlêrê hatiye bibîranîn.

Navekî din ê balkêş ku ez dixwazim behs bikim, "Etîlu" ye ku niha bi "Tîleko" tê bilêvkirin û "Şehret" ku niha bi "Şarê" tê bilêvkirin û navekî mê ye. Lê niha bi navê "Herîr" li bajarekî nêzîkî Batasê tê naskirin.

Ev mîrnişînî di sedsala 3'an a zayînî de ji aliyê Împeratoriya Sasaniyan a Kurdan ve hatiye rûxandin û navê wê bûye "Newşîroke" an jî bi kurdîya îroyîn bûye "Şîrwane".

Weke ku min got, ola gelên vê herêmê li gorî Zerdeşt ola Bayî an Bahî û di kevneşopiya aramî de jî El-Xas bû. Gelek mezhebên vê olê hebûn, lê mezheba wê ya herî navdar Mîzraxî yan Xusrewanî yan Gawrî bû.

Mîzrax , Xusrewe , Merdûx , Marqerenî hemû behsa melekê Xwedayê mezin Mîkaîl dikin. Ew parêzgerê xwezayê û parêzvanê “hebûna Xuya û Nexuyan” e. Ew cîgirê kalikê xwe Anû ye, yê ku navenda giraniya gerdûnê kontrol dike. Anû ket şûna Lolan (Alalus), yê ku Xwedê kontrola gerdûnê dabû wî. Lolan û kurê wî "Kumarbi" û her wisa "Teşub" sembola hêzên kişandin û paşvekişandinê, hêza navendî û veguhestina enerjiyê ye. Ew ji aliyê Xwedayê Afirîner ve hatine wezîfedarkirin ku nîzama gerdûnê birêkûpêk bikin.

Merdûx bi giyanek ji dayik bû û ji hêla bavê xwe Enkî ve hate Noqkirin û bi laş kirin. Hebûna Mardûx di Rabihûrîya demê de hate pênase kirin. Ew di avê de çirûsk bû, ev av di kevir de bû, û ji vî kevirî re digotin Gau-ter an Gewher û xwediyê Xrrat an jî Hikmetê bû. Yanî dînamîk bû û li dora xwe dizivirî. Mardûx serwerê gerdûnê ye. Merdûx xwediyê cewhereke nûranî bû, lewma tava ku ronahî û agir e, sedema diyarbûna Merdûx e.

Ji ber ku xuyabûn û diyarbûna Merdûx bi tîrêja yekem a ronahiyê ku li ser rûyê wî di nav avê de radibe, tê wateya destpêka dem û tevgera ku di zivirîna kevirê hikmetê de dest pê kiriye, lewra xala xuyabûna wî destpêka zeman hate hesibandin. Ji ber ku dem qet namîne, lewma jê re gotin nemirî. Nemirî cihê kevirê aqil e û ji hikmeta vî kevirî dara jiyanê û dara şehrezayiyê derketiye. Ji

ber vê yekê, li wê derê perestgehek ku bi navê Kûr-Dîlmûn tê naskirin, çêkirine. Cihê ku Merdûx lê derketî jî bi navê "Taqa Xusrewe" dihat naskirin. Mîzrax cihê herî pîroz e li ser rûyê erdê, û ji ber vê yekê Hikmeta Rojhilatî an "Xusrewa Dat" an "Mîzrax Dat" bû bingeha ola Bayî ya edaletê.

Ji ber derketina gelek ramanwerên li ser vê mijarê, gelek mezheb ji vê olê veqetiyan, hinek ji wan hatin dabeşkirin û ji ber van cudahiyan gelek pêxember, feylesof û padîşah hatin kuştin. Di heman Adiabenê de, meleyekî Mîzraxî ji ber ku ji mezheba Mazd i Yasna derbasî Mezhebê Mendayî bû hat kuştin. Danasîna vê di kronîkên Romayî de hatiye dayîn. Lê li Dwîn, wek ku min got, gorên kevnar ên li wir bi rasteqînî baweriyên olî yên mirovên vê padîşahiyê eşkere dikin. Ev wêne yên hevalê min ê kevn Dr.Heval Nejad in ku di sala 2011an de çûye bajarê Dwîn û wêneyên xweş ji van goran kişandiye.

Li ser kevirên goran nîşana Xaç ku sembola bajarê Kûr-Dîlmûn e, Perestgeha Merdûxê rêya duakirinê tê dîtin. Her weha nîşana rombus an kerpîç, ku sembola xaç an çermê mar e, û wekî min got, cenabê Mîkaîl bi Mardug an Mardux tê nasîn, yanî ruh û laşê wî heye, ku di navbera berî-ebediyeta Keywan an Saturn û bêdawiya rojê de ye, û ew Jupiter an Wermiz e, û ew sembola nemiriyê, hevsengiyê û berdewamiya afirandin û jiyanê ye, ku sembola wê demê ye.

Di gorên din de şiklê xencer û şûr tê dîtin. Xencer sembola Çerx (teker) an jî erebeya Sûrîca an Rafaîl e û tê wateya tevgera demê ji pêş-ebediyetê berbi nemiriyê an jî jiyana dinyayî. Lê şûr bingeha stûna terazûya dadmendiyê an jî têgeha hevsengiya afirandinê nîşan dide, serê şûr ber bi erdê ve ye û li wir Geudan an jî Kenan heye û cihê Anû şahê milyaketan e.

Geliyê Anû tê wateya rengvedanek an wêneyek bûyerên ku di yekîneyek demê de derbas dibin, û ev ramanên Xwedayê Afirînerê ku di hişê wî de derbas dibin di Geudan an Kenan de pîvanek maddî digirin. Geudan neynika gerdûnê û kasa Anû ye. Ev kasa ku di metnên Hîtîtiyan de bi awayekî eşkere behsa wê tê kirin,

li ber Anû ye û bi wê re bûyerên dinyayê dibîne. Ev kasa yekem ji hêla Xwedayê Afirîner ve ji Lolan re hate dayîn û Anû berpirsiyarê parastina wê bû. Dûv re Merdûx, ku li şûna bapîrê xwe Anû, berpirsiyar bû ku vê kasê biparêze. Ji ber vê yekê jî wek qedeha Key-Xusrewî hat naskirin. Kasa Cem(Mey) mijareke din e û amaje bi heyvê ye ku her şev dilopek şeraba cenabê Sûrîca tê de tê rijandin. Ji ber ku Sûrîca padîşahê Baram an Marsê ye, birayê piçûk Şamaş, şahê heyvê ye.

Her wisa Xwedê bi bîbîlokê çavê Anû li gerdûnê dinêre. Îcar Anû çavê dinyaparêzê Xwedê ye, û Merdûx bîbîlokê vî çavî ye, û Sûrîca qermiçên vî çavî ye, û Şamaş spîya çavan e û ava vî çavê ku jê re Eşk (hêsir) tê gotin, ji Xetan (Inanna) ye. Ênlîl qalikê vî çavî ye, Ênkî jî berika vî çavî ye.

Li ser van kevirên goran, roj, çolek û tiştek mîna şeh bi heft diranan û her weha nîşana bêdawîtiyê, ku sêweya zeman sembolîze dike, ango Zû-Geudan-Bû, ango Ênkî di pêş-ebediyetê de, Merdûx di nemiriya hevsengiyê de û Utush di ebediyetê de tê dîtin.

Lê goçan di dîwanê de sembola şehrezayiyê ye, ku karê Çûxayan an jî Key-Xudayan bû. Ji wan re Diaxu, Xudî, Gudî, Agadi, Akkadi û Xşe dihat gotin. Şêweyê ku dişibihe Şê, sembola zemanê (Kurdî) an jî ezman(îbranî) ye û bi rastî Zû-Anû an jî berî-ebediyeta Anû ye û cihê Ênkî kurê wî yê mezin e. Wek hûn jî dizanin Zû-Anû di kurdî de wek Zuban, Chupan, Shuan, Chuyipa, Chuyima, Keşpî an jî Ziman ango ziman e. Ji ber vê yekê hemû pêxember Zurwanîst in û peyvbêj bûne û xwe şahidên Anû û Anû wekî şahidên “Xwedayê Afirîner” dihesibînin.

Çima Zar û Şê bi hev ve girêdayî ne? Şê nîşana Dem (Zeman) e û (Zû-Anû) Ziman tê wateya Keskesor û pirê. Tê wateya girêdanê. Şê tê wateya prîzma rengan û kalîteya ronahiya Mardûx. Şê tê wateya perçebûna ronahiyê di avê de û ew çîroka derketina Mardûx e. Lê ziman jî tê wateya dengê. Ji ber vê yekê

peyvin û axaftin û raman ji kevirê reş ê hikmetê ango (Sya-Xrre, Xrresya, Xreşa, Reşa) ku di destê Merdûx de ye tê. Lê ronahiya Merdûx bi destên Sûrîca li kevirê şehrezayiyê ango Geudan hate lêdan.

Sûrîca is the guardian angel of the soul and the guide of light because he is the guardian of the sun's furnace. Therefore, breath and speech, which are the basis of thought and communication, are the result of the light of the touch with Sûrîca's hands and his breath in the mouth of Mardukh. But the point is that all these events are a reflection of reality because they have a material aspect, but material reality is a reflection of the spiritual truth that is manifested in Anû. Therefore, what the Creator God instills in Anû's mind, Anû reflects with his eye to Gaudan, and the first manifestation of that is the appearance of Mardukh.

Sûrîca ji ber ku parêzgerê tendûra rojê ye, milyaketê ruh û rêberê ronahiyê ye. Ji ber vê yekê nefes û axaftina ku bingeha raman û ragihandinê ye, encama ronahiya destana Sûrîca û bêhna wî ya di devê Merdûx de ye. Lê mesele ew e ku ev hemû bûyer ronîkirina rastiyê ne, ji ber ku aliyê wan ê maddî ye, lê rastiya maddî ronîkirina rastiya manewî ye ku di Anû de diyar dibe. Ji ber vê yekê, tiştê ku Xwedayê Afirîner di hişê Anû de datîne, Anû bi çavê xwe li Geudan dide xuyang kirin û diyardeya yekem a wê xuyabûna Merdûx e.

Ava Geudan tal e an jî Margîn e, lê bi xuyabûna Mardûx re ev av şêrîn dibe. Xusrewanî yan jî Mizraxî yan jî Elîxas, ku Keşpîyên kevnar in, di şeva Sersala Mardûxî de, ku şeva yekem a zivistanê ye, şeraba tirî ya sor vedixwarin ku ruhê Sûrîca nîşan dide.

Ji ber ku tovê Dara Jiyanê ji aliyê Sûrîca, Ênkî, Ênlîl, Utuş, Şamaş û Dumuzid ve diavêjin ava Kaniya Jiyanê ango Keşpî, vê şevê "Çle" tê gotin. Ev tov dê di çil rojan de şîn bibe û ew roj cejna “Sede” ye. Ji ber ku di vê rojê de ava Kaniya Jiyanê şêrîn dibe û xweza dikare şîn bibe.Heke hûn bala xwe bidin peyva "seed" bi îngilîzî "Sede" tê gotin!

Helbet di nav kurdan de ev cejn bi navê “Şedele” jî tê naskirin ji ber ku di çil roja zivistanê de navenda rojê ku jê re Şîdan an jî Şede tê gotin goşeya xwe li ser rûyê erdê diguherîne û dibe sedema ku bayê “Şemall” ango bayê bakur lê ra be. Ev ba dibe sedema guherîna hewayê û berf dihele. Ji ber vê sedemê keçên ku nû mezin bûbûn, şapik, yan jî Hewrî yan jî Srkayî yan jî Şede li serê xwe dikirin. Ev roj ji bo bîranîna şîrînbûna ava kaniya Keşpiyê hat pîrozkirin, ku li ser vê kaniyê ewr çêdibûn.

Di vê şevê de gel bi “Dango” ve Ereqa tirî vedixwar. Dango bilêvkirinek din a Gaudan e.

Dango keriyê tirş ê kevçîyê ye ku bi kelandina çend caran şîrîn dibe û min bi xwe jî çend caran bi alîkariya diya xwe ew çê krîye. Di meyxana "Sûrê xanm"a jineke Seqizî da dangoyên bi kalîte hebûn ku li gel ereqa tirî ya Seqizê ji mişteriyan re dihatin firotin. Sûrê Xanm cihûyek Mîzraxî bû ku di sala 1950 de bi keça xwe re “Dînê xanm” koçî Îsraîlê kir.

Derbarê Sûrîca de ez bibêjim ku di nav kurdên Sulakî de navê wî Şa, Çuxa an jî Xwace ye. Ji wî re dibêjin "Şa-Swar". Ev yek bû sedema nakokiyê bi Mardûxiyên din re, ji ber ku wî cihê cîgirê Anû winda kir û ew da Mardûx. Belê, lê sernavê Mardûx “Şa-Şa-El” ango “Şahê Padîşahan” e û bi navê qral an Şa jî bi navkirina Sûrîca, ji qedrê Merdûx kêm nabe. Şa-Şa-El bilêvkirina Şa-Şa-Elî, Elî-Şa-Şa, El-Xaş, Elexşe,Welexşe, Elîşe, Erexş, Trkaşe, EleKşe û Mellekşa ye. Yek ji van peyvan erebî û îslamî nîne.

Ji Sûrîca re “Merd” an jî şahid tê gotin, ji ber ku ew diyardeya nefes û nefskirina giyan û veguherandina giyan di maddeyê de ye. Ew cêwîyê ruhîyê Merdûx e, ji ber ku ew jî pismamê wî ye. Ew birayê Şamaş û canfîdayê wî ye û di heman demê de erebevanê Merdûx e. Ew di eslê xwe de cîgirê Anû bû, lê bi zayîna wî re ev meqam gihîşte Mardûxê. Nîşana wî di birûskê de ye, deng, qîrîna dîk, Şofar, û Kûçik di şevekê de sê caran li ber wî diqîre. Em jê re dibêjin

"Keweswar" ji ber ku ew li ewr siwar dibe. Bi qamçiya xwe li ewran dixe. Navê qamçiyê wî bi kurdî “Sûlakan” e.

Ga an Dewar sembola ava şirîn bû, bi eslê xwe ji buhara ku ji sarbûna Keşpî (kaniya ava jiyanê) ber bi ezmên ve diçû. Sûrîca bi Sûlakan (qamçiyê) lê xist, û Mardûx bi Çerxenê (Xençer, Xencer, Kerd, Kard) li stûyê wê xist û baran bariya.

Ez difikirîm ku min tiştên ku nehatine gotin derxistiye holê, lê ez ê xalek netemam vebêjim û ji ber vê yekê Kûr-Dîlmûn, ku tîrêja rojê ya yekem lê ketibû erdê, cihê jidayikbûna Mardûx e, lê ne Geudan e. Weke min got Geudan Kan-Anû(Urşelim)e, lê Kûr-Dîlmûn cihê "Wer" an jî Utuş e, ji ber ku cara yekem roj li wir derketiye, loma jê re dibêjin “Wer-Şîde” an jî "Cihê ku roj lê dizivire". Lê li gor modela sêyemiya zeman ku min berê nivîsî, Kûr-Dîlmûn sembola Ebedê ye û Urşelîm sembola Nemiriyê ye, îcar li ser rûyê erdê sembola Ezelî li ku ye?

Bi rêz û hurmetê ve, hîn zû ye ku ez bersiva wê bidim, lê gava ku ez wê ragihînim, hûn ê pir ecêbmayî bimînin ji ber ku ez ê bersiva pirsek pir dijwar bidim ku arkeolog tu carî nagihîjin…

Ez ê di encamê de vê yekê bibêjim ku "Îlahîyata Zanistî" pir xweş e, ji ber ku hûn tê de xwe ewle hîs dikin. Ji ber vê yekê li bendê bin ku derfet were peyda kirin û ez ê wê veşartî ji we re vebêjim.

Hûn dikarin lînkan bikar bînin û li ser “Padîşahiya Dwîn” bêtir fêr bibin.

Sipas ji were!

Azad Kerîmî, 10.03.2025

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_kings_of_Adiabene

https://www.cambridge.org/core/journals/iraq/article/images-of-kings-of-adiabene-numismatic-and-sculptural-evidence/585AC7947F510E51A1AD2297922DE103

Dween, Hediab, Adiaben

By Azad Karimi

A historical research

By a right and exact reading based on

The Kurdish source

Thanks to Ahuva for being in my world.

If you research the Kingdom of Adiaben on Wikipedia or other websites, you will probably find some very interesting material. However, this material has been translated from ancient Roman texts, and the names of people and places in these texts have been translated from the ancient Roman language, which is Latin, into English. Therefore, it is difficult to find in Kurdish the unbroken continuity of history from a temporal perspective, that is, the link between the past and the present, among these unfamiliar names.The Kurdish language, with all its dialects, has been the permanent language of the people of Kurdistan since the dawn of civilization until this period. The word Kurd and the Kurdish language, in a specific historical period in the past thousand years, referred to all the dialects or ways of speaking that existed in the historical geography of the land of Media 𐎶 𐎠 𐎭 and Paalla. Media and Paalla, meaning the foothills of the Zagros Mountains and the adjacent plains on both sides of the Zagros, which reached the Caspian Sea on one side, the Hormoz Gulf (Persian Gulf) on the other, and the eastern Mediterranean Sea on the other.

The oldest people living in this area were the Kashpians.

Kashpi means Kashmi or Moon Bowl and referred to an ancient city with seven districts. This city was called Kur-Dilmun and according to Sumerian texts it was the center of civilization of the ancient world before the Great Flood twelve thousand years ago. This city had a temple which, according to the Sumerians, was the place of creation of man and the Garden of Eden. This garden was called "Dunya" in Kashpians and later recorded as "Eden" in Hebrew texts.

The oldest people living in this area were the Kashpians. KashPi means KashMi or Moon Bowl and referred to an ancient city with seven districts. This city was called Kur-Dilmun and according to Sumerian texts it was the center of civilization of the ancient world before the Great Flood twelve thousand years

ago. This city had a temple which, according to the Sumerians, was the place of creation of human and the Garden of Eden . This garden was called "Dunya" in Kashpian culture and later recorded as "Gan Eden-גַּן־עֵדֶן" in Hebrew texts.

In this garden were the Tree of Wisdom and the Tree of Life. The location of the Tree of Wisdom was known as the place of the knowledge of good and evil and was located in the tenth celestial sign, Tishrei.

Tishrei in Hebrew or Artush in Armenian or Zoroaster in Sanskrit or Hoshayara in Kurdish or Atrush in Syriac is the same as Huwa-Khsha-Tara, meaning campus or Paradise in English. It is the place of balance of the universe. Sumerian texts write about the kings before the great flood and the destruction of the temple of Kur-Dilmun and the Dunya(world) due to this flood. This mistake was made among ancient historians who interpreted the drowning of the Dunya(Garden of Eden) to mean the drowning of the Earth. Because in the Kashpi language, the Dunyash or Dunya also means the realm of the world or the expanse of the Earth.

In fact, the Dunya was the part of the Kur-Dilmun tempe where the first chlorophyll, which was the origin of nature, grew in. They called Kur-Dilmun the heaven of the Anunnaki angels. The Phoenicians called the Anunnaki "Aenaki". According to the Book of the Maanuygi Khrrata or Wisdom the eternal, the people of Kur-Dilmun, who were later called Khunira Baamik i Arinim Waiche and the Assyrians called them Kharuna and Shuraawa, meaning Shuraweh water or salt water mine, were a stout and giant people.

In the ancient Kurdish language, the Anunnaki were called "Kainaani" or "Kayaani" or "Kaani" meaning fountain and they attributed themselves to them. Among other tribes of ancient Kurdistan, the Anunnaki were called "Hanaakhi" and "Anaashi", "Ashaani" and "Anshaani" and "Kashaani". Kashaani was the same as Kashpi or the Moon Bowl, in the Bible Kashpi or Kashani is recorded

as Kush. Kashpi or the Moon Bowl actually means "the Earth's Eye to the Moon". This meaning was reflected in the salt water spring that I mentioned earlier. Kashpi is actually Kash-Mi or the Chash-Mi or the Eye of the Moon. In fact, this point on the Earth can observe the crescent moon of the first night, which is very far from the Earth.

This spring was guarded by a greyhound named "Tangi Warتەنگی وەڕ". Tangi or Taandji, Taaji was later repeated with the names Dangi, Shangi, Sangi, Zangi, Ganji, Jangi, Ganzi, Anzi, Aznu, Asnu, Nuzi, Nuza.

The Sumerians gave Tangi-War or Zangi as Shagi and their ancestry to Shagi-Ga, Shaki-Ka, Kashi-Sha, Shako, Chako, Saqo, Sako, Saka, Sagwaan, Zangina, Zangi Waan or Dog Holder. Sagwaan actually means shepherd and the ancient prophets gave themselves the title of “Shepherd of Chukha” to prove that they are the standard bearers of the Anunnaki religion. In fact, the shepherd is the same "Chui-Pa" or the eye of the moon, which is the Kashaani or the fountain of the moon. The Kashaanis were giant people, and the people of Kur-Dilmun, according to the Manuyigi Khrata book was written more than two thousand years ago. The book writes to the irony: they were Ushidar, that is they were Darwish and unassuming.Ushidar is pronounced in the current Hawrami dialect: Chashmi-Dar or Chashmi-Yar that means fountain. So they are the same Kashaanis people.

This nation was named after its guild in the temple of Kur-Dilmun. There were fifteen guilds, and every night one of these guilds guarded this temple, which had an underground purple fire. This fire was Aalli colour, and Aallئاڵ in Kurdish means blood red, which was called Arkhuna or Arkhawaan. The Assyrians recorded it as Kharuna, and the Book of the eternity of Wisdom or Manuyigi Khrrata, written in the Kurdish language of Paalla, records it as Khunira. This purple fire was both red and was in the celestial sign of the planet Mahru or Makhru.

Makhru or Marukh in the Paalluyi texts means the planet Mars. In fact, the Arabs pronounced Marukh as Marikh. Marukh, Khuram, Khumar, Margi, Harki mean bitter, Media castle guardian, meadow, potter.

I wrote this relatively long introduction to introduce the word Kashpi and its subsequent historical pronunciations such as: Kashi, Kushi, Kashaani, Sakaa, Komaasi, Maashki, Ashki, Zangi, Sangana, Manguyi, Maguyi, Sangupi, Sanguti, Anguti, Manguti, Gutium, etc.

Meanwhile, the word Saka (Scythia) still exists in Roman texts from the 2nd and 1st centuries BC. For example, in texts related to the regional kingdom of Adiaben around the Lesser and Greater Zab and Khabur rivers, which included Erbil, Rwandze, Soran, Mosul, Badinan, Kirkuk, Djzira-Botan, Amedi, Amad, Shngal, Daasn and Mardin. In these texts, the king, queen and crown prince of this kingdom are introduced as Nabaz (Munabaz), Helin and Azad (Izates) from the Scythian group. Queen Helin converted from the Mizrakhi or Khusrawani-Jewish sect to the Jerusalem or Canaanite Jewish sect through the preaching of a Jewish merchant named Hananiah bin Eli Ezer. She traveled to Jerusalem and donated money to charities, built luxurious palaces and buildings for herself and her son "Azad", and died there.

The people of this kingdom were followers of the ancient religion of Baayi and its various sects, including Chaldi, Asurig, Sulaki, Khuzaayi or Elkhaasi, Gauri or Khawari, Shamashi, Charkhi, Mashyakhi, Mizrakhi or Khusrawi, Akaaki, Yaari, Gurani, Mardi, Artushi, Darweshi, Paallayi, etc.

The difference between the Mizrahi Baayi religion and its sects and the Canaanite school was in the issue of the nature of the soul and the issue of life after death. The Mizrahi school believed in the reincarnation of souls after death, but the Canaanite school, influenced by the Coptic Ammonism religion, believed in the soul's journey to another world after death. That is, the soul had

an existential origin and a destiny with the body, and the soul and body were connected to each other from pre-eternity to eternity, and the soul that was separated from one body after death did not reincarnate into another body to live again. Rather, the soul, when separated from the body, goes to another world, and then at a specific time, which no one knows when, all the souls return to their mummified bodies and reincarnate in them, and then they rise and begin life again.

But the Mizrakhi school believed that the resurrection of the soul is subject to the trial of souls on the "Chn-Ma" bridge. Chnma is the same word as Chma in Kurdish, meaning "why." This bridge is the place of testing the soul for falling into Duzakhdara or Khurshida, and Duzakhdara or the valley of hell is the same as Ushidar or the center of the sun, and its guardian is Nergal or Surija. An angel whose symbol is an iron hand with five open fingers. This hand, called Ardiwasur or Diwarshir, Ardashir, Bardushir, Suraward, is the symbol of the hand of Suraka or the angel Nergal. The five fingers of this hand were represented by a falcon (symbol of death). His Hebrew name is Raphael. In Kashpi literature, he is called Surigash. His hand's symbol is a white- golden rooster standing on a wall. The morning call of this rooster is called the Shofar, which is manifested in the horn of the sacrifide cow. The name of this cow is Khatush(Shaakha), and is the symbol of Khsha or Kochek. Kochek is a baby camel.

The baby camel or Kochak one is the nickname of the temple of Kur-Dilmun (Mizrakh). Mizrakh or Mardukh or Khasraw means the place of the soul's incarnation in the spring of the water of life or Kashpi, and it is an allusion to the emergence of the soul of Mardukh from the spring of the water of life, and he was born from a spark of white flint in the water of this spring. He was the manifestation of light and its seven shades, and in the peacock or Taws, he was also the manifestation of Kaskasur or the rainbow. In the Kashpi language, the

rainbow was called Arakhshu, and the Parthians called it Sukhra. That is, bright. The symbol of Arakhshu or the rainbow was a wheel, and the wheel meant the annual calendar or Saldawr, and it consisted of four seasons or Dam(time) and twelve months.

The Kashpi people were called Saka (Scythians) at the time of Herodotus, who traveled to ancient Kurdistan. They were warriors, archers, and macers. Macer or Gurdi or Gurzi means one who fights with a mace. Herodotus tells about them and the story of the massacre of the leaders of twenty-seven Scythian tribes in Ashkuz(Saqez, Scythian capital city) or Kharuna by the Median emperor Hoshayara(Cyaxares).

With all this, we encounter the name of a kingdom in Roman texts from the 2nd century BC that had important influences on the political equations of that era. Adiaben or Hediab or Dwin was once an ally of Tigran the Great, king of Kurdistan and Armenia, and at one time he himself was actively trying to create a stronger territory.

In Roman texts, Arbla or present-day Erbil (Hawler) is mentioned as part of the territory of Adiaben, not its capital. This is correct because the fortress and garrison of Dwin or Adiaben was built on a high mountain called Pir-Maam, which dominates the plain of Arbil. This mountainous area dominates a very wide area and has a view as far as Mount Maqlub, thirty kilometers from Mosul in the north, and Rwandez in the east, and the plain of Kirkuk in the west, and the Darband i Gom Aspaan in the south.

In this mountains you come across interesting ancient Kurdish names found in the paleographical texts of historical heroes and rulers of the Parthian period and earlier, such as Bastora, the son of Zrewar son of Chukha Lhor(the minister and brother of the famous king of Chukhayi cast, Chukha Histasp) who

converted to the Kurdish prophet Zoroaster in the 8th century BC and converted to his Mazdi-yasna religion.

Zoroaster was an ancient prophet belonging to the Baayi or Anunnaki religion, but he gave a new interpretation of this religion that changed many of the traditions of the Anunnaki religion, which was called Khyuni or Enochian during the Parthian period, including declaring animal sacrifice as ugly and immoral.

He viewed agriculture, horticulture, and animal husbandry as moral virtues, and his sect tended toward Khazaism or naturalism. The Khazaism(Eli Khas, El-Khasayi, Eliasi) believed in reincarnation, and the first soul released from the cycle of reincarnation was considered the soul of Dumuzid, and Dumuzid was the ruling angel of the earth, later pronounced Tammuz.

Other historical names that are now known in the Dwin region include " Badisar or Balisan", who is introduced in Roman texts as "Abdisar". He ruled in the 2nd century BC. The names of other kings after him are interesting and have been immortalized in famous Kurdish regions or dynasties. Such as Sherwan, whose Kurdish pronunciation is Artaxerxes, or Nabez, who is the name of the most famous king of Adiaben and is recorded in Roman texts as Monabaz.

Also "Azad" written in "Izates" and now known as "Batas" on a city north of Dwin. Or "Miraawa" written in Mehrasp and his name is remembered on a village nearby. We also encounter the name of King "Raqbakt" whose name is remembered on the "Bahrka" area in the east of the Erbil plain. Another interesting name I would like to mention is "Atilu" which is now pronounced "Shaakali" and "Shahrat" which is now pronounced “Sharê” and is a female name. But now known as "Harir" on a city near Batas.

This kingdom was destroyed by the Kurdish Sassanid Empire in the 3rd century AD and its name was changed to "Nawshiroka" or in modern Kurdish to "Shirwana".

As I said, the religion of the people of this region was, according to Zoroaster, the Bai religion and in the Aramaic tradition, the El Khas. This religion had many sects, but the most its famous sect was the Mizrakhi or Khusrawani or Gawri.

Mizrakhi, Khusrawa, Mardukh, Marqarani all refer to the great angel of God Michael. He is the guardian of nature and the ruler of the "Visible and Invisible existence". He is the successor of his grandfather Anu, who controls the center of gravity of the universe. Anu succeeded Lolan(Alalus), to whom God had given control of the universe. Lolan and his son "Kumarbi" and "Tashub" symbolize the forces of attraction and repulsion, centrifugal force and the transfer of energy. They were commissioned by the Creator God to regulate the order of the universe.

Mardukh was born with a spirit and was incarnated and baptized by his father Enki. Mardukh's existence was defined in the Expence of time. He was spark in water, this water was in stone, and this stone was called Gautar or gem and had the Khrra or Wisdom. That is, it was dynamic and revolved around itself. Mardukh is the ruler of the universe. Mardukh had a light nature, so the sun, which is light and fire, is the cause of Mardukh's manifestation.

Because the appearance and manifestation of Mardukh with the first ray of light rising on his face in the water means the beginning of time and movement that began in the rotation of the stone of the wisdom, so the point of his appearance was considered the beginning of time. Because time never stops, so that point was called immortality. Immortality is the place of the stone of the wisdom, and from the wisdom of this stone grew the tree of life and the tree of wisdom.

Therefore, at that point they built a temple that became known as Kur-Dilmun. The place where Mardukh appeared was also known as the "Arch of Khusraw". Mizrakh is the most sacred place on earth, and hence Eastern Wisdom or "Khusrawa Daat" or “Mizrakh Dat” became the basis of the Baayi religion of justice.

Due to the emergence of numerous thinkers on this subject, numerous sects branched off from this religion, some of which were divided, and many prophets, philosophers, and kings were killed because of these differences. In this same Adiaben, a Mizrakhi cleric was killed because he converted from the Mazd i Yasna sect to the Mandaean. The description of this is given in the Roman chronicles. But in Dwin, as I said, the ancient tombs there accurately reveal the religious beliefs of the people of this kingdom. These photos belong to my old friend Dr. Heval Nejad, who traveled to Dwin in 2011 and took beautiful photos of these tombs.

On the tombstones, the sign of the Khaach(cross), which is the symbol of the city of Kur-Dilmun, the Temple of Mardukh the direction to praying can be seen. Also, the sign of the rhombus or brick, which is the symbol of the cross or snake skin, and as I said, the god Michael is known as Mardug or Mardukh, meaning he has a soul and a body, which is located between the pre-eternity of Saturn and the eternity of the sun, and he is Jupiter or Warmaz, and he is the symbol of immortality, balance, and the permanence of creation and life, which is the symbol of that time.

In other tombs, the shape of a dagger and a sword is seen. The dagger symbolizes the Charkh(wheel) or chariot of Surija or Raphael and means the movement of time from pre eternity to immortality or earthly life. But the sword symbolizes the base of the pillar of the scales of justice or the concept of the balance of creation, the tip of the sword is facing the earth and there is Goudan or Canaan and the place of Anu is the king of angels.

The valley of Anu means a reflection or image of the events that pass in a unit of time, and these ideas of God the creator that pass in his mind take on a material dimension in the Gaudan or Cannan. The Gaudan is the mirror of the universe and the Anu's cup. This cup, which is explicitly mentioned in Hittite texts, is in front of Anu and he sees the events of the world through it. This cup was first given to Lolan by God the creator and Anu was responsible for keeping it. Then Mardukh, who succeeded his grandfather Anu, was responsible for keeping this cup. So it became known as the cup of Kay-Khusraw. The cup of Jam(May/Yam, The soul of Moon) is another matter and it is an allusion to the moon into which a drop of Surija's wine is poured every night. Because Surija is the king of Mars, the younger brother of Shaamash, the king of the moon.

So God looks at the universe through the lens of the eye of Anu. So Anu is the eye of the world-watcher of God, and Mardukh is the pupil of this eye, and Surija is the eyelashes of this eye, and Shaamash is the white of the eyeball, and the water of this eye, which is called Ashk(tears), is from the Khataan(Inanna). Enlil is the eyelid of this eye, and Enki is the eyebrow of this eye.

On these tombstones, one can see the sun, a staff, and something like a comb with seven teeth, as well as the infinity sign, which symbolizes the trinity of time, namely Zu-Gaudan-Bu, meaning Enki in Pre-eternity, Mardukh in the immortality of balance, and Utush in eternity.

But the staff is a symbol of wisdom in judgment, which was the job of the Chukhas or Kay-Khudas. They were called Diakhu, Khudi, Gudi, Agadi, Akkadi, and Khsha. The shape that looks like a comb is a symbol of time Zamaan(Kurdish)or Azmaan(Hebrew) and is in fact Zu-Anu or Pre-Eternity of Anu and the place of Enki is his eldest son. As you know, Zuanu is the same as Zuban, Chupan, Shuan, Chuyipa, Chuyima, Kashpi or Zmaan in Kurdish, meaning tangue. This is why all prophets are Zurwanists and were orators, and

they considered themselves witnesses of Anu and Anu as witnesses of God the Creator.

Why are tongue and comb connected? Comb is the symbol of Zamaan(Time) and ZuAnu (tongue) means rainbow and bridge. It means the connection. Comb means the prism of color and quality of Mardukh's light. Comb means the decomposition of light in water and that is the story of Mardukh's emergence. But tongue also means speech and discourse. So speech and discourse and thought come from the black stone of wisdom or the (Sya-Khrra, Khrrasya, Khrasha, Rasha) which is in the hands of Mardukh. But Mardukh's light was struck by the hands of Surija on the stone of wisdom or the Gaudan.

Surija is the guardian angel of the soul and the guide of light because he is the guardian of the sun's furnace. Therefore, breath and speech, which are the basis of thought and communication, are the result of the light of the touch with Surija's hands and his breath in the mouth of Mardukh. But the point is that all these events are a reflection of reality because they have a material aspect, but material reality is a reflection of the spiritual truth that is manifested in Anu. Therefore, what the Creator God instills in Anu's mind, Anu reflects with his eye to Gaudan, and the first manifestation of that is the appearance of Mardukh.

The water in the Gaudan is bitter or Maargin, but with the appearance of Mardukh, this water becomes sweet. The Khusrawaanis or Mizraakhis or Elikhaases, who are the ancient Kashpians, on the night of the Mardukhian New Year, which is the first night of winter, would drink red grape wine, which symbolizes the spirit of Surija.

This night is called "Chla" because the seed of the Tree of Life is thrown by Surija, Enki, Enlil, Utush, Shamash and Dumuzid into the water of the Fountain of Life or Kashpi. This seed will germinate in forty days and that day is the festival of the Sada. Because on this day the water of the Fountain of Life

becomes sweet and nature can grow.If you pay attention, the word "seed" in English is pronounced "Sada"!

Of course, among the Kurds, this celebration is also known as Shadala because on the fortieth day of winter, the sun's center, called Shidaan or Shada, change its angle on the earth, causing the "Shamaall" or north wind to blow. This wind causes weather changes and the snow to melt. For this reason, newly-grown girls would wear a headscarf, or Hawri or Srkayi on their heads. This day was celebrated in memory of the sweetening of the water of the Kashpi spring, which was accompanied by the formation of clouds over this spring.

On this night, people drank raisin sweat with "Daango". Daango is another pronunciation of Gaudan.

Daango is the bitter kernel of the apricot kernel that is sweetened by cooking several times, and I have personally cooked it several times with the help of my mother. In the tavern of "Soore Khanm", a Saqez woman, there were high-quality Dangos that were sold to customers along with Saqez raisin alcohol. Soore Khanm was a Mizrakhi Jew who immigrated to Israel with her daughter “Deene xanm” in 1950.

Regarding Surija, I should say that among the Sulaki Kurds, he has the title of Sha, Chukha or king. They call him "Shaa-Swaar". This caused a conflict with the other Mardukians because he lost the position of successor to Anu and gave it to Mardukh. Yes, but Mardukh has the title of "Shaa-Shaa-El" or King of Kings, and calling Surija with the title of king does not diminish Mardukh's royal status. Sha-Sha-El is a pronunciation of Sha-Sha-Eli, Eli-Sha-Sha, El-Khash, El-Khash, Elisha, Arkhash, Al-Kash, and Malaksha. None of these words are Arabic or Islamic.

Surija is called Mard or the witness, because he is the manifestation of the breath and the incarnation of the soul and the transformation of the soul into

matter. He is the twin of Mardukh because he is also his cousin. He is the brother of Shamash and his guardian, and is also Mardukh's charioteer. He was originally the successor of Anu, but this position came to Mardukh with the birth of him . His manifestation is in the thunder, Voice, Rooster crowing, the Shofar, and the Dog barks three times a night in his presence. We call him "Kawaswaar" because he rides on the cloud. He beats the clouds with his whip. The name of his whip in Kurdish is Sulaakaan.

The cow was a symbol of fresh water, originally from the steam that had risen to the sky from the cooling of the Kashpi (the spring of the water of life). Surija struck it by Sulaakaan(whip), and Mardukh stabbed it in the neck with a Charkhan (Khnchar, Khnjar, Dagger), and rain fell.

I think I have uncovered what was not said, but I will cover one point incompletely, and that is why Kur-Dilmun, where the first ray of the sun hit the earth, is the birthplace of Mardukh, but not Gaudan. As I said, Gaudan is Kan-Anu(Jerusalem), but Kur-Dilmun is the place of "Wer" or Utush, because the sun first appeared there, so it is called the War-Shida or "The place where the sun rotates". However, according to the trinity of time model that I wrote earlier, Kur-Dilmun is the symbol of Eternity and Jerusalem is the symbol of Immortality, so where is the symbol of Pre-Eternity on Earth?

With respect, it is still too early to answer it, but when I announce it, you will be very surprised because I will give the answer to a very difficult question that archaeologists will never reach...

I will say this in conclusion that "Scientific Theology" is very beautiful, because you feel safe in it. So wait for the opportunity to be provided and I will tell you that secret.

You can use the links and learn more about the kingdom of Dwin or Adiaben.

Thank you!

Azad Karimi, March 10, 2025

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_kings_of_Adiabene

https://www.cambridge.org/core/journals/iraq/article/images-of-kings-of-adiabene-numismatic-and-sculptural-evidence/585AC7947F510E51A1AD2297922DE103

دوین، هدیاب، آدیابن

نوشته ی آزاد کریمی

یک تحقیق تاریخی با یک خوانش راست و دقیق بر اساس منابع کردی.

حق انتشار این مطلب به کوردیپدیا داده شده است.

از آهووا برای بودنش در دنیای من سپاسگزارم.

اگر شما درباره ی پادشاهی آدیابن تحقیق کنید در ویکیپدیا یا در وبسایتهای دیگر احتمالا مطالبی را خواهید یافت که بسیار جالب هستند اما این مطالب از متون باستانی رومی ترجمه شده اند و اسامی افراد و مکانهای موجود در این متون از زبان رومی باستان که زبان لاتین است به انگلیسی ترجمه شده اند بنابراین مشکل می توان به زبان کردی پیوستگی ناگسستنی تاریخ از منظر زمانی یعنی پیوند گذشته و حال را از میان این نامهای نامانوس پیدا کرد. زبان کردی با تمامی لهجه هایش زبان همیشگی مردم کردستان از طلوع تمدن تا این دوره بوده است. واژه ی کرد و زبان کردی در یک دوره ی تاریخی خاص در هزار سال گذشته به تمامی لهجه ها یا طرز تکلمهایی اطلاق گشت که در جغرافیای تاریخی سرزمین ماد و پاله وجود داشتند. ماد و پاله یعنی کوهپایه های کوهستان زاگروس و دشتهای مجاور آن در دو سوی زاگروس که از یکسو به دریای خزر می رسیدند از سوی دیگر به خلیج هرمز(فارس) و از سوی دیگر به شرق دریای مدیترانه متصل بود.

قدیمی ترین قوم ساکن در این حوزه کاشپی ها بودند. کاشپی یعنی کاشمی یا کاسه ی ماه و به یک شهر باستانی با هفت ناحیه اطلاق می شد. این شهر کور-دیلمون نام داشت و به گفته ی متون سومری مرکز تمدن جهان باستان در قبل از طوفان بزرگ در دوازده هزار سال پیش بود. این شهر دارای یک معبد بود که بنا بر عقیده ی مردم سومر، مکان آفرینش انسان و باغ عدن بود. این باغ در زبان کاشپی " دنیا" نام داشت بعدها در متون عبری به "ایدن" ثبت شد. در این باغ درخت خرد و درخت زندگی وجود داشت. محل درخت خرد به مکان شناخت خوب و بد معروف بود و در برج آسمانی دهم یعنی تیشری قرار داشت. تیشری در عبری یا ارتوش در ارمنی یا زرتشت در سانسکریت همان هووه-خشه-تره به معنی پردیس یا بهشت در انگلیسی است. آنجا مکان تعادل کائنات است. متون سومری درباره ی پادشاهان پیش از طوفان بزرگ و نابودی معبد کوردیلمون و دنیا بر اثر این طوفان مطالبی نوشته اند. این اشتباه در میان مورخان باستانی ایجاد شد که غرق شدن دنیا را به معنای غرق شدن کره ی زمین تفسیر کردند. در واقع دنیا همان بخش مربوط به رویش اولین کلروفیل که منشاء طبیعت بود در معبد کور-دیلمون بود.آنها کوردیلمون را بهشت فرشتگان آنوناکی می نامند. فنیقی ها آنوناکی را " عهناقی" می گفتند. به گفته ی کتاب مینوی خرد مردم کوردیلمون که بعدها خونیره بامیک آرینیم وایچه

نامیده شد و آشوریان آن را خارونا و شوراوه به معنای آب شوراوه یا معدن آب نمک نامیدند مردمان تنومند و غول بوده اند.

در زبان کردی باستان آنونناکی را "کەینانی" یا "کەیانی" یا "کانی" به معنای چشمه می گفتند و خود را به آنها منتسب می کردند. در میان طوایف دیگر کردستان باستان آنونناکی را "هەناخی" و " ئەناشی"، "ئەشانی" و "ئەنشانی" و "کەشانی" می گفتند. کەشانی همان کاش پی یا کاسه ی ماه بود، در کتاب مقدس کاشپی یا کەشانی به کوش ظبط شده است. کاش پی یا کاسه ی ماه در واقع به معنای "چشم زمین به ماه" است. این معنا در چشمه ی آب شور که پیشتر گفتم متجلی بود. کاش پی در واقع کەش پی یا چشم میه یا چشم ماه است. در واقع این نقطه از کره زمین می تواند هلال ماه شب اول را که بسیار دور از زمین است رصد کند.

این چشمه توسط یک سگ تازی به نام "زەنگی" محافظت می شد. زەنگی بعدها با نامهای دەنگی، شەنگی، سەنگی، گەنجی، جەنگی، گەنزی، ئەنزو، ئەشنو، ئەسنو، نوزی، نوزه نیز تکرار شد. سومریها زنگی را شەگیگ و نسب خود را به شگیگا، شەکیکا، کەشیشا، شەکۆ، چەکۆ، سەقۆ، سەکۆ، سەکا یا سگبان یا زنگینه یا زەنگی وان یا دارنده ی سگ رساندند. سگبان در واقع به معنای چوپان است و پیامبران باستانی به خود لقب چوپان می دادند تا ثابت کنند پرچمدار آیین آنونناکی هستند. در واقع چوپان همان "چویی ما" یا چشم دوخته شده به ماه است که همان کەشانی یا چشمه ی ماه است. کەشانی ها مردمانی غول پیکر بودند و مردم کوردیلمون به گفته ی مینوی خرد که بیشتر از دو هزار سال قبل نوشته شده است مردمانی غول پیکر بودند. او به کنایه می نویسد آنها ئوشیدر بودند. یعنی آنها درویش صفت و قانع بودند. ئوشیدر در لهجه ی هورامی کنونی چەشمی یەر یا چشمی در تلفظ می شود به معنای مکان چشمه. پس همان کشانی ها هستند.

این ملت بر اساس صنف خود در معبد کور-دیلمون نامگزاری شده بودند. آنها پانزده صنف بودند و هر شب یکی از این صنفها به نگهبانی این معبد که دارای آتش ارغوانی رنگ زیرزمینی بود می پرداخت. این آتش آلی رنگ بود و آلی در زبان کردی به معنای سرخ خونی بود که اصطلاحا ارخونا، یا ارخوان نامیده می شد. آشوریها آن را خارونا ثبت کرده اند و در کتاب مینوی خرد که به زبان کردی پاله نوشته شده آن را خونیره ثبت کرده است. این آتش ارغوانی هم سرخ رنگ بود و هم در علامت آسمانی سیاره ی ماهرو قرار داشت. ماهرو یا مارەخ در متون پاله به معنای سیاره ی مریخ است. درواقع عربها ماروخ را ماریخ تلفظ کردند. ماروخ، خورام، خومار، مارگی، هەرکی به معنی تلخ، قلعه ی ماه، مرغزار، کوزه گر است.

این مقدمه ی نسبتا طولانی را نوشتم تا واژه ی کاشپی و تلفظهای بعدی تاریخی آن را مانند: کاشی، کوشی، کشانی، سکا،کوماسی، ماشکی، ئەشکی، زنگی، سنگنا، مانگویی، ماگویی، سەنگوپی، سەنگوتی، ئەنگوتی، مەنگوتی، گوتیوم و غیره را معرفی کرده باشم.

در این میانه واژه ی سکا در متون رومی در قرن دوم و اول قبل از میلاد همچنان وجود دارد. از جمله در متون مربوط به پادشاهی منطقه ای آدیابن در اطراف رودهای زاب کوچک و بزرگ و خابور که شامل اربیل، رواندز، سوران، موصل، بادینان، کرکوک، جزیرابوتان و آمد و ماردین می شود. در این متون پادشاه، ملکه و ولیعهد این پادشاهی با نامهای ماناباز، هێلین و ئازاد از طایفه ی سکا معرفی می شوند که ملکه هلین با تبلیغ یک مرد بازرگان یهودی به نام خنانیا بن الی عازار از مکتب مزراخی یا یهودی خسروانی به مکتب اورشلیم یا یهودی کنعانی گرایش پیدا می کند و با سفر به اورشلیم در آنجا مبالغی را به خیریه ها پرداخت و برای خود و پسرش "آزاد" کاخها و بناهای مجلل ساخت و در آنجا هم فوت کرد.

اهالی این پادشاهی پیروان آیین باستانی بابی و فرقه های مختلف آن از جمله، کەلدی، ئاسوریگ، سولاکی، گاوری یا خاوری، شەماشی، چرخی، ماشیاخی، مزراخی، ئەکاکی، یاری، گورانی، مردی،ارتوشی، درویشی، پاڵەیی و غیره بودند.

فرق آیین بابی و فرقه های آن با مکتب کنعانی در مسئله ی ماهیت روح و مسئله ی زندگی پس از مرگ بود. مکتب مزراخی معتقد به تناسخ ارواح پس از مرگ بود اما مکتب کنعانی تحت تاثیر آیین آمونیسم قبطی معتقد به سفر روح به جهان دیگر پس از مرگ بود. یعنی روح اصالت وجودی تقدیری با جسم داشت و روح و جسم از ازل تا ابد با هم در ارتباط بودند و روحی که پس از مرگ از یک جسم جدا می شد دوباره به جسمی دیگر حلول نمی کرد تا دوباره زندگی کند بلکه روح وقتی از جسم جدا می شود به جهان دیگر می رود و سپس در یک موعد خاص که کسی نمی داند چه وقت است تمامی ارواح به سوی بدنهای مومیایی شده ی خود برمی گردند و در آن حلول می کنند و سپس از جای برمی خیزند و زندگی دوباره را آغاز می کنند. اما مکتب مزراخی قیامت روح را منوط به دادگاهی ارواح بر پل "چنما" می دانستند. چنما همان واژه ی چما در زبان کردی به معنای "چرا" است. این پل محل آزمایش روح برای افتادن در زی ئودخودرا است و زی ئودخودرا یا دره ی دوزخ همان ئوشیدر یا مرکز خورشید است و نگهبان آن نرگال یا سوریجا است. فرشته ای که یک دست آهنی با پنج انگشت باز نماد او است. این دست که اردیواسور یا دیوارشیر،اردشیر، بردوشیر، سورەوەرد نام دارد نماد دست سورەکه یا ایزد نرگال است. پنج انگشت این دست با یک باز شکاری(نماد مرگ) نشان داده می شد. نام عبرانی او رافاییل است. او در ادبیات کاشپی سوریگاش نام دارد. سمبل او خروس سفید

پرطلایی ایستاده بر دیوار است. نوای صبحگاهی این خروس شوفار نام دارد که در شاخ گاو متجلی است. نام این گاو خاتوش است و نماد خشه یا کۆچەک است. کۆچەک به بچه ی شتر گفته می شود. بچه ی شتر یا کۆچەک لقب معبد کوردیلمون(میزراخ) است. میزراخ یا ماردوخ یا خسرو به معنای محل حلول روح در چشمه ی آب زندگی یا کاشپی است و آن کنایه از برخاستن روح ماردوخ از چشمه ی آب زندگی است و او ناشی از یک جرقه ی سنگ سفید چخماق در آب این چشمه بود. او تجلی نور و طیفهای هفت گانه ی آن بود و در طاووس یا ماهرو و همچنین تجلی کەسکاسۆر یا رنگین کمان بود. در زبان کاشپی به رنگین کمان می گفتند ارخشو و اشکانیها به آن سوخرا می گفتند. یعنی درخشان. نماد ارخشو یا رنگین کمان چرخ بود و چرخ به معنای تقویم سالانه یا سالدور بود و عبارت بود از چهار فصل یا دەم و دوازده ماه.

سکا به کاشپی های زمان هرودوت که به کردستان باستان سفر کرده است گفته می شد. آنها پهلوان و جنگاور و تیرانداز و گرزی بودند. گرزی یا گوردی به معنای کسی که با گرز می جنگد می باشد. او درباره ی آنها و داستان کشتار سران بیست و هفت طایفه ی سکایی در شهر اشکوز یا خارونا به دست امپراطور ماد هوەخشەتەرە می گوید.

با تمام اینها در متون رومی از قرن دوم قبل از میلاد با نام یک پادشاهی برخورد می کنیم که تاثیرات مهمی بر معادلات سیاسی آن دوران داشته است. آدیابن یا هدیاب یا دوین زمانی متحد تیگران بزرگ پادشاه کردستان و ارمنستان بود و زمانی خود با قدرت به ایجاد قلمروی قویتر پرداخته است.

در متون رومی به اربلا یا اربیل کنونی به عنوان بخشی از قلمرو آدیابن اشاره شده است نه پایتخت آن. این مطلب درست است زیرا قلعه و پادگان دوین یا ادیابن بر یک کوهستان بلند به نام پیرمام بنا شده است که بر دشت اربیل مسلط است. این منطقه ی کوهستانی بر محوطه ی بسیار وسیعی مسلط است و تا کوه مقلوب در سی کیلومتری موصل در شمال و رواندز در شرق و دشت کرکوک درغرب و دربند گۆم ئەسپان در جنوب وسعت دید دارد. در این کوهستان شما برخورد می کنید با نامهای جالب کردی باستان که در متون پاله اسامی پهلوانان و فرمانروایان تاریخی دوران اشکانی و پیشتر یافت می شوند مانند بەستورە که نام فرزند زریوار کەی لهۆر وزیر و برادر کەی هیستەسپ پادشاه معروف چوخایی که به پیامبر زردشت کرد در قرن هشتم قبل از میلاد تغییر فرقه داد و به آیین مزدیسنای او گروید. زردشت از پیامبران باستانی متعلق به آیین بایی یا آنونناکی بود اما او تفسیر جدیدی از این آیین داد که بسیاری از سنتهای آیین آنونناکی را که در زمان اشکانی خیونی یا هنوخی می نامیدند تغییر داد از جمله قربانی حیوانات را ناپسند و غیراخلاقی اعلام کرد. او به کشاورزی و باغداری و دامداری به عنوان یک فضیلت اخلاقی نگاه می کرد و فرقه ی او به کیش خزایی یا طبیعتگرایی تمایل داشت.

خزایی ها به تناسخ اعتقاد داشتند و اولین روح رها شده از چرخه ی تناسخ را روح دوموزید می دانستند و دوموزید فرشته ی حاکم بر زمین بود که بعدها تموز تلفظ می شد.

از نامهای دیگر تاریخی که اکنون در منطقه ی دوین معروف هستند می توان به "بالیسان" اشاره کرد که در متون رومی با نام "ئەبدیسار" معرفی شده است. او در قرن دوم قبل از میلاد حکومت کرده است. نام سایر پادشاهان پس از او جالب هستند و بر روی مناطق یا خاندانهای معروف کرد ماندگار شده اند. مانند شێروان که تلفظ کردی ارتخشیر است، یا نەبەز که نام معروفترین پادشاه ادیابن است و در متون رومی به مونوباز ثبت شده است. همچنین "ئازاد" که به ایزاتس نوشته شده و اکنون با عنوان" باتاس" روی یک شهر در شمال دوین وجود دارد. یا "میراوه" که مهراسپ نوشته شده است و نام او بر یک روستا در آن حوالی به یادگار مانده است. همچنین به نام پادشاه "رەقبەکت "برخورد می کنیم که نام او بر ناحیه ی "بەحرکه" در شرق دشت اربیل به یادگار مانده است. نام جالب دیگری که دوست دارم به آن اشاره کنم آتیلو است که اکنون شاکەلی تلفظ می شود و شەهرەت که اکنون شارێ تلفظ می شود و یک نام زنانه است. اما اکنون با نام "هەریر" روی یک شهر در نزدیکی باتاس موجود است.

این پادشاهی در قرن سوم میلادی توسط امپراطوری ساسانی کورد از بین رفت و نام آن به نەوشیرۆکه یا به زبان کردی کنونی به "شێروانه" تغییر یافت.

همانطور که گفتم آیین مردم این منطقه به تعبیر جناب زرتشت آیین بابی و در سنت آرامی، الی خاس بود. این آیین دارای فرقه های متعدد بود اما معروفترین فرقه ی آن میزراخی یا خسروانی یا شرقی بود.

میزراخ، خسرو، ماردوخ، مارقرنی همگی اشاره به فرشته ی بزرگ خدا میکاییل دارند. او نگهبان طبیعت و فرمانروای پیدا و ناپیدا است. او جانشین آنو پدربزرگ خود است که مرکز ثقل هستی در کنترل او است. آنو جانشین لولان شد که خداوند کنترل هستی را به دست او داده بود. لولان و پسرش کوماربی و تشوب نماد نیروهای جاذبه و دافعه و گریز از مرکز و انتقال انرژی هستند. آنها توسط خدای خالق مامور تنظیم نظم کائنات شدند. ماردوخ وقتی متولد شد دارای روح بود و تجسد یافته بود و توسط پدرش انکی غسل تعمید داده شد. وجود ماردوخ در گستره ی زمان تعریف شد. او نور درآب بود این آب در سنگ قرار داشت و این سنگ گوهر نام داشت و دارای خرِه یا حکمت بود. یعنی پویا بود و به دور خود می چرخید. ماردوخ اداره کننده ی کائنات است. ماردوخ دارای ماهیتی نوری بود پس خورشید که نور و آتش است مسبب تجلی ماردوخ است. به دلیل اینکه ظهور و تجلی ماردوخ با

طلوع اولین اشعه ی نور بر صورت او درآب به معنای آغاز زمان و حرکت است که در چرخش سنگ خره به دور خود آغاز شد پس نقطه ی ظهور او مبداء زمان به حساب آمد. برای اینکه زمان هرگز توقف نمی کند پس آن نقطه جاودان نامیده شد. جاودان مکان سنگ خرد است و ازحکمت این سنگ درخت زندگی و درخت حکمت رویید. بنابراین در آن نقطه معبدی ساختند که به کور-دیلمون معروف شد. محل ظهور ماردوخ نیز به طاق خسرو معروف شد. مزراخ مقدسترین مکان روی زمین است و از این رو حکمت شرقی یا خسرودات یا میزراخ پایه ی آیین دادپروری بایی شد.

به علت ظهور اندیشمندان متعدد در این باب فرقه های متعدد از این آیین منشعب شدند که کار برخی از آنها به اختلاف کشیده می شد و پیامبران و فیلسوفان و پادشاهان بسیاری به دلیل همین اختلافات کشته شدند. در همین آدیابن یک روحانی مزراخی به دلیل اینکه از مزد یسنی به مندایی گرویده است کشته شده است. شرح آن در تاریخهای رومی آمده است. اما در دوین همانطور که گفتم آثار قبرهای باستانی موجود در آنجا به طور دقیق از عقاید دینی مردم این پادشاهی پرده برمی دارند. این عکسها متعلق به دوست قدیمی ام دکتر هەڤال نەژاد است که سال ۲۰۱۱ به دوین سفر کرده است و از این قبرها عکسهای زیبایی گرفته است.

بر روی سنگ قبرها علامت خاچ که نماد شهر کوردیلمون قبله ی ماردوخیان است دیده می شود. همچنین علامت لوزی یا خشت که نماد کراس یا پوست مار است و همانطور که گفتم ایزد میکاییل با نام ماردوگ یا ماردوخ شناخته می شود به معنای دارای روح و جسم که در میانه ی ازلیت زحل و ابدیت خورشید قرار گرفته است و او مشتری یا هرمز است و نماد جاودانگی و تعادل و همیشگی بودن آفرینش و زندگی است که نماد آن زمان است. در قبرهای دیگر شکل خنجر و شمشیر دیده می شود. خنجر نماد چرخ یا ارابه ی سوریجا یا رافاییل است و به معنای حرکت زمان از ازلیت به سوی جاودانگی یا زندگی زمینی است. اما شمشیر نماد پایه ی ستون ترازوی عدالت یا مفهوم تعادل خلقت است، نوک شمشیر رو به زمین است و آنجا گودان یا کنعان است و مکان آنو سلطان فرشتگان است. گودی جای او به معنای انعکاس یا تصویر تصور رویدادهایی است که در واحد زمان می گذرند و این تصورات خدای خالق که در اندیشه ی او می گذرند در گودان بعد مادی به خود می گیرند. گودان آیینه ی کائنات است و چشم جهان بین آنو است. پس خداوند از دریچه ی چشم آنو به جهان هستی می نگرد. پس آنو چشم جهان بین خداوند است و ماردوخ مردمک این چشم است و سوریجا مژه های این چشم و شاماه سفیدی کره ی چشم و آب این چشم که اشک نامیده می شود از ختان است. انلیل پلک این چشم و انکی ابروی این چشم است.

بر روی این سنگ قبرها خورشید و عصا و چیزی مانند شانه دیده می شود که دارای هفت دندانه است، همچنین علامت بی نهایت نیز دیده می شود که نماد تثلیث زمان یعنی زوو-گودان-بوو یعنی انکی در ازلیت، ماردوخ در جاودانگی تعادل، ئوتوش در ابدیت. اما عصا نماد خرد در قضاوت است که قضاوت شغل چخا ها یا کدخداها بود. آنها را دیاکو، گودی، آگادی و خشه یان چوخا می خواندند. آن شکل که شبیه شانه است نماد زمان یا ئەزمان است و در حقیقت زوو-آنو یا ازلیت آنو است و جایگاه انکی پسر بزرگ او است. همانطور که می دانید زوانو همان زوان یا زمان در زبان کردی است به معنای زبان. چرا زبان و شانه با هم ارتباط دارند؟ شانه به معنای رنگین کمان و پل است. یعنی ارتباط گرفتن. شانه به معنای منشور رنگ و کیفیت نوری ماردوخ است. شانه به معنای تجزیه ی نور در آب است و آن داستان ظهور ماردوخ است. اما زبان به معنای نطق و گفتار نیز می باشد. بنابراین سخن گفتن و نطق و اندیشه ناشی از سنگ حکمت سیاه یا خره است که در دستان ماردوخ قرار دارد. اما نور ماردوخ توسط دستان سوریجا به سنگ حکمت یا گاودان اصابت کرد. سوریجا فرشته ی نگهبان روح و هدایت کننده ی نور است زیرا او نگهبان تنور خورشید است. بنابراین نفس و نطق که اساس اندیشه و ارتباط گرفتن است ناشی از نور ئوتوش با دستان سوریجا و نفس او در دهان ماردوخ است.

به همین دلیل سوریجا را مرد یعنی شاهد می نامند. او همزاد ماردوخ است زیرا پسرعموی او نیز می باشد. او برادر شاماش است و نگهبان او است، همچنین ارابه ران ماردوخ نیز می باشد. او ابتدا جانشین آنو بود اما با تولد ماردوخ این مقام به او رسید. تجلی او در صدا و بانگ خروس و شوفار است و سگ سه بار در شب در هنگام حضور او پارس می کند.

فکر می کنم مطالب نگفته را بازگو کرده ام اما یک نکته را به شکل ناکامل بازگو می کنم و این است که چرا کوردیلمون که محل اصابت اولین اشعه ی خورشید به زمین است محل تولد ماردوخ است ولی گاودان به حساب نمی آید؟ همانطور که گفتم گاودان در کره ی زمین اورشلیم است اما کوردیلمون مکان وەر یا ئوتوش است برای اینکه اولین بار خورشید در آنجا متجلی شد، پس به آنجا خورشیده می گویند اما با توجه به مدل تثلیث زمان که قبلا نوشتم کوردیلمون سمبل ابدیت و اورشلیم سمبل جاودانگی است پس سمبل ازلیت بر روی زمین کجاست؟

با احترام باید بگویم هنوز زود است به آن پاسخ بگویم، اما وقتی آن را اعلام کنم بسیار شگفت زده می شوید زیرا پاسخ یک سوال بسیار سخت دانشمندان باستانشناس را که هرگز به آن دست نمی یابند ارائه خواهم کرد...

همین را در پایان بگویم که خداشناسی علمی بسیار زیباست، زیرا در آن احساس امنیت می کنید. پس منتظر باشید تا فرصت آن فراهم شود و آن راز را به شما بگویم.

شما می توانید از لینکها استفاده کنید و درباره ی پادشاهی آدیابن بیشتر بدانید.

سپاسگزارم!

آزاد کریمی، دهم مارچ ۲۰۲۵

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_kings_of_Adiabene

https://www.cambridge.org/core/journals/iraq/article/images-of-kings-of-adiabene-numismatic-and-sculptural-evidence/585AC7947F510E51A1AD2297922DE103